

Suomalainen professori ja eurooppalainen perinne

LAURA KOLBE

Professorin ammatti on 2000-luvulla yksi monista tutkimukseen ja opettamiseen liittyvistä professioista. Suomen yliopistoissa ja tutkimuslaitoksissa työskentelee yhteensä noin 2400 professoria. Yliopistolain (558/2009) mukaan professorin tulee harjoittaa ja ohjata tieteellistä tutkimustyötä tai taiteellista työtä, antaa siihen perustuvaa opetusta ja seurata tieteen tai taiteen kehitystä sekä osallistua alallaan yhteiskunnalliseen vuorovaikutukseen ja kansainväliseen yhteistyöhön. Professoreiden työtä raamittavat 2020-luvulla lainsäädännön lisäksi sekä korkeakoulun omat johtosäännöt ja ohjeistukset että ammatinhoitoon liittyvät perinteet, jokaiseen oppiaineeseen liittyvä hiljainen tieto ja käytänteet sekä esikuvien antama malli. Usein tällainen esikuva on oma professori. Professoreiden ammatillista identiteettiä säätelee myös yhteiskunnan yleinen sosiaalinen, kulttuurinen ja poliittinen kehikko. Ammattiin liittyy yleisiä ja yhteisiä arvoja ja ihanteita, jotka eivät ole paikkasidonnaisia. Historiallisesti professorit ovat työskennelleet yliopistossa, joihin puolestaan on kohdennettu yhteiskunnan laajempia sivistyksellisiä ja koulutuksellisia tavoitteita. Professorin jokapäiväisessä työssä yhdistyvät käytännöllisammattilliset tavoitteet sekä akateeminen kulttuuri, jonka sisällöt ovat painotuneet eri tavoin eri aikoina ja eri maissa.

Professorin ammatti on vanha eurooppalainen professio, jolla on ollut koko olemassaolonsa aikana vahva asema yhteiskunnassa, ammatin harjoittajien määrällisestä vähäisyydestä huolimatta. Professori on korkein yliopistollinen opetus- ja tutkimusvastaava. Professoriksi valitulla tieteenekijällä on oltava näyttöä korkeatasoisesta tutkimuksesta. Professoreita – ja yliopistoja – on maailman kaikissa maissa, ja lähtökohtaisesti professorit nauttivat korkeaa yhteiskunnallista arvostusta. Siksi on hyvä pysähtyä pohtimaan professorin profession korkean arvostuksen perusteita Suomessa. Mihin kansalaisten arvostus viime kädessä perustuu? Miten ammatillinen identiteetti on muodostunut ja mitä / kenen etuja professorit viime kädessä palvelevat? Tässä artikkelissa pohditaan myös sitä, mikä on tehnyt professorin ammatista vetovoimaisen ja miten siihen liittyvät kulttuuriset mielikuvat ja stereotyyptit ovat muokanneet ammatillisuuteen liittyviä arkisia, yleisiä ja kansallisia mielikuvia. Artikkelissa koetetaan vastata myös kysymykseen ”miten meistä tuli professoreita ja mitä ammatti pitää sisällään?”

Kuka saa olla professori?

Professorimatrikelissa on tuhansia henkilöitä, joita yhdistää sana ”professori” (latinaksi *professor*). Ammattinimikkeenä *professor* tuntuu vakiintuneen jo keskiajan lopussa, jolloin se tarkoitti henkilöä, joka ”joka opettaa oman tietämyksen alaa”. Latinankielinen juonne viittaa osajaan, joka ilmaisi olevansa jonkin taiteen tai tieteen asiantuntija ja siten korkeimman tason opettaja. Oppineita ja opettajia oli jo antiikin aikana – maailman ensimmäinen opettajaprofessori oli Sokrates. Ensisijaista Sokrateelle oli opettaminen arvona ja siihen liittyvä metodinen tavoite saada tutkia ja analysoida sekä kysyä ja pohtia pidikkeettömästi. Kun Sokrates harjoitti ammattiaan ulkona avoimessa tilassa, oli hän julkinen opettaja eli *professor*, ”se, joka opettaa tietoon perustuen”. Sokrateesta lähtien alkoi muodostua eurooppalainen tutkijan ammatti-identiteetti. Identiteettiin kuului – ja edelleen kuuluu – intohimoinen suhtautuminen uuden tiedon tuottamiseen ja tietoon perustuva opettaminen.¹

Kun professorisukupolvet vaihtuivat, alkoi ammattia kannatella hiljainen tieto eli ymmärrys siitä, mitä viranhoido edellytti. Oli oltava valmis yhteiskunnan palvelemiseen sekä toimimaan esikuvallisesti opiskelevan nuorison silmissä ja akateemisen yhteisön jäsenenä. Sokrateelta kumpuaa professorityön perusasenne. On uskottava tiedon voimaan ja uuden tiedon tuottamiseen. Painopiste on hyvin muotoilluilla kysymyksillä, ei niinkään valmiiden vastausten tuottamisella. Kysymykset pohjustavat tutkimusta ja tutkimus vaikuttaa opetukseen. Asetelmassa ei juuri ole tapahtunut muutoksia. Professori-sana oli vakiintuneessa käytössä jo 1300-luvulla. Keskeistä oli kehittää itseään filosofisin keskusteluihin. Siten lavennettiin omaa tietämystä ja tuotettiin uusia näkökulmia.

Seuraavina vuosisatoina professori tuli tarkoittamaan yliopistojen ja korkeakoulujen ylintä opettajaa, joka oli samasta sanasta johdetun viran haltija. Tieteellisen tutkimuksen ekspansio ja käytännöllisen tutkimustiedon kasvava tarve on sittemmin synnyttänyt yliopistoista erillisiä tutkimuslaitoksia, joiden johtajia ja johtavia tutkijoita on rinnastettu yliopistojen ja korkeakoulujen professoreihin. Tällöin sana ”professori”

1 Knox, D.K. Socrates: The First Professor. *Innovative Higher Education* 23, 115–126 (1998).
<https://doi.org/10.1023/A:1022900208893>

näkyvissä viran nimessä (tutkimusprofessori, akatemiaprofessori) tai arvona, joka liitetään hallinnolliseen virkanimikkeeseen (esim. osastonjohtaja, prof.). Suomessa professori on myös arvonimi, jonka tasavallan presidentti voi myöntää kulttuuriryssä ansioituneille henkilölle tai muille eteville tieteen- ja taiteenharjoittajille ”todellisen viran seuraamatta”. Myös yliopistot voivat omalla päätöksellään myöntää professorin arvoja palveluksessaan oleville henkilöille.

Viimeisten vuosikymmenten aikana ”professori” on sisällöllisesti kokenut suuria muutoksia. Erilaisia professorititteleitä on runsaasti ja niitä käytetään usein sekavasti julkisuudessa ja mediassa. Titteliön runsauteen vaikuttaa muun muassa muuttunut tapa rekrytoida professoreita. Vuoden 2009 yliopistonlain uudistus toi lisää joustovaraa akateemiseen urajärjestelmään, kun professorit muuttuivat valtion viroista työsuhteiksi. Yliopistot ottivat vähitellen käyttöönsä professorin urapolun (*tenure track*). Siinä lupaava tutkija sitoutetaan yliopistoon, päämääränä vakinainen professuuri. Tohtorinväitöksen jälkeen edetään eri vaiheiden kautta professuuriin, jos tieteentekijä täyttää asetetut tavoitteet. Urapolulla eteneeseen vaikuttavat tieteelliset ja opetukselliset näytöt sekä muut viran hoitoon liittyvät vaatimukset. Niistä tärkein 2020-luvulla liittyy kyvykkyyteen hankkia yliopiston ulkopuolista tutkimusrahoitusta. Professorin urapolun käyttöönotto ja yliopistojen erilaiset linjaukset ovat vaikuttaneet siihen, että erilaisten professorinimikkeiden määrä on kasvanut. Suuren yleisön on vaikea tietää, millaisesta professorista on kyse. Eri professorinimikkeillä työskentelevien asemassa on suuria vaihteluita. Vakainainen professori voi tieteen saralla jatkaa eläkeikänsä saakka, mutta määräaikaisen tulee hakea uudelleen töitä sopimusvuosien täytyessä.

Yliopistolain uudistuksen myötä uusi ryhmä, työelämäprofessorit, tuli osaksi akateemista maailmaa. Nimi hakee yhä muotoaan, mutta alkuaan *Professor of practice* -titteli tulee Yhdysvaltain ja Britannian yliopistoista. Työelämäprofessoreiden määrä alkoi kasvaa 2010-luvun lopussa. Edelläkävijä oli Aalto-yliopisto, jossa työelämäprofessoreita on 2020-luvulla noin 150. Yliopistolaki ei määrittele työelämäprofessorin toimenkuvaa, mutta tehtävään voidaan nimittää henkilö, joka on ansioitunut tutkija ja jolla on erinomainen käytännön työperehtyneisyys. Asetelma mahdollistaa erilaisten ammattilaisten kiinnittämisen yliopistoon 3–5 vuoden määräajaksi. Tavoitteena on tuoda lisäarvoa ja käytännön osaamista yliopistolle tärkeillä alueilla.

Professorit kuninkaallisessa yliopistossaan Turussa 1640–1832

Sitä mukaa kun eurooppalainen yliopisto muodostui ja tuotti konkreettisia tiloja ja taloja tutkimuksen ja ope-

tuksen käyttöön, saivat professorit fyysisen paikan ammatin harjoittamiseen. Yliopistot ja professorit liittyivät jo keskiajalla yhteen. Professorin pääasiallinen työpaikka on yliopisto, ja sen vaiheet liittyvät olennaisesti eurooppalaiseen kehitykseen. Yliopistohistoriallisessa peruskertomuksessa korkeimman opetuksen alkuvaiheet yhdistetään Etelä-Eurooppaan – Bolognassa ja Pariisissa luotiin korkeimman opetuksen mallit. Italiassa oltiin varhain liikkeellä sekä lääketieteellisen (Salerno) että oikeustieteellisen (Bologna) opetuksen järjestämisessä. Pariisiin perustettu yliopisto antoi monitieteisenä verkostona esikuvan myöhemmille pohjoiseurooppalaisille yliopistoille. Pariisissa keskiajalla opinkäyneistä Turun piispa Olavi Maununpoika (k. 1460) lienee tunnetuin Suomessa. Hän toimi myös Pariisin yliopiston rehtorina. Keskiajan yliopistot olivat kansainvälisiä instituutioita, joissa opiskeli myös suomalaistaustaisia ylioppilaita. Saksa oli läheisyyden takia luonteva paikka opintien valinneille.

Suomalainen yliopistohistoria alkaa Kuninkaallisen Turun Akatemian perustamisesta vuonna 1640. Se oli yksi Ruotsin valtakunnan neljästä yliopistosta. Yliopistopolitiikkaansa uudistamalla Ruotsi halusi vakauttaa uuden suurvalta-asemansa sisäiseen kehittämiseen. Pääkaupunkia Tukholmaa kehitettiin kasvavan hallinnon keskuspaikaksi, ja samalla valtion valtaa haluttiin ulottaa maan kaikkiin osiin. Tarvittiin virkamiehiä, joita yliopistojen tuli kouluttaa. Turkuun vuonna 1630 perustettu kimnaasi muutettiin kymmenen vuotta myöhemmin yliopistoksi, jossa oli neljä tiedekuntaa (teologia, lainoppi, lääketiede ja filosofia), 11 professoria ja noin 250 ylioppilasta. Akatemian tavoitteena oli sivistystason lisääminen humanistiskäytännöllisessä hengessä ja kansan opettaminen. Opetuksessa korostettiin tietojen ja taitojen sekä eurooppalaisten hyveiden merkitystä, kun tavoitteena oli asettuminen valtion palvelukseen. Useimmista alun aateli- ja porvaristaustaisista ylioppilaista tuli pappeja.

Pian mannereurooppalaisiin yliopistoihin suuntautunut opiskelijavirta kääntyi omiin yliopistoihin Uppsalaan (1477), Tarttoon (1632), Turkuun (1640) ja Lundiin (1666). Kuninkaallisen Turun Akatemian ensimmäinen valtio-opin ja historian professori Mikael Wexonius toimi yliopiston ensimmäisenä dekaanina ja vaikutti professorin ammattikunnan identiteetin syntymiseen. Hän korosti väitöskirjassaan *Prudentia* (1641/1642) hyveiden merkitystä ja opetti sittemmin harkintaa, järjestyttä ja kohtuullisuutta. Pian Wexonius siirtyi oikeus- ja valtio-oppiin ja julkaisi taloustieteestä ja muista ”hyödyllisistä aiheista” useita kirjoja, joita käytettiin opetuksessa vielä seuraavalla vuosisadalla. Niiden tavoitteena oli ohjeistaa tulevia virkamiehiä valtion palvelemiseen. Wexonius loi toimeliaan ja ahkeran professorin mallin. Hän hoiti suhteita aikakauden mah- timiehiin, kuten kreivi Per Braheen. Hän oli mukana

ideoimassa yliopiston mahtipontista vihkijuhlaa ja toimitti myöhemmin ensimmäisen yliopiston historian. Wexonius panosti ylioppilaisiin ja ylioppilaselämään. Hänet aateloitiin ansioistaan vuonna 1650 nimellä Gyldestolpe.

Turun Akatemia säilyi koko olemassaolonsa aikana suhteellisen pienenä. Yliopisto oli autonominen ja sillä oli verovapaus. Se jakoi oppiarvoja, ylläpiti omaa hallintoa, oikeudenkäyttöä ja rangaistusvaltaa. Itsenäisen aseman mahdollistivat omat tulonlähteet. Talous perustui vuoteen 1811 saakka veroläänityksiin. Korkein opinahjo keräsi satojen maatilojen verot ja usean pitäjän kymmenykset ylläpitääkseen toimintaansa. Turun professoreiden palkkaa maksettiin kruunun kymmenysjyvinä erinäisistä pitäjistä sekä luonnontuotteista muodostuvina veroparseleina. Teologian professorit ja eräät filosofisen tiedekunnan professorit olivat kirkkoherroja seurakunnissaan, joten heillä oli oikeus nauttia tuloja pastoraateistaan. Muilla professoreilla oli Maskun kihlakunnassa akatemian oma palkkatila, jota professori saattoi väkineen viljellä itse tai antaa tilan vuokralle. Nämä tilat olivat tärkeitä palkkalisiä, ja erityisesti pastoraatit olivat halettuja ylläpitoon liittyvästä työmäärästä huolimatta.

Professori-kirkkoherran tuli osata suomea, mikä saattoi olla haastavaa Ruotsista tuleville oppineille. Turussa yliopisto merkitsi samaa kuin sen professorikunta, ja ammattikunta vaikutti suuresti Turun kaupungin kehitykseen. Professori oli akateemisen elämän perussolu, sillä muuta varsinaista opettajakuntaa oli hyvin vähän. Ruotsin vallan aikana professuurien määrä kasvoi Turussa kuuteentoista. Nousu kohdistui luonnontieteisiin, joissa tarvittiin uusia oppineita 1700-luvulla niin sanotun hyödyn aikakauden synnyttämien virikkeiden vaikutuksesta. Apulaisen virkojen määrä nousi kahdeksaan. Muutamilla ylimääräisillä professoreilla ja apulaisilla oli oikeus luennoida, jos kohta menosäännössä heille ei ollut osoitettu palkkakuluja. Kyseessä oli eräänlainen tuon ajan *tenure track* -asetelma, jonka aikana odotettiin pääsyä vakinaiseen virkaan sellaisen avautuessa. Ylimääräisiä professoreita ja apulaisia käytettiin myös paikkaamaan vakinaisen viran haltijaa tämän ollessa estynyt viranhoitoon. Statuutit (yliopiston perussäännöt) määräsivät, että professorit luennoivat tunnin maanantaina, tiistaina, torstaina ja perjantaina. Keskiviikko ja lauantai oli varattu väittelyille. Ylioppilaat aloittivat opintonsa suuressa filosofisessa tiedekunnassa – sitten voitiin erikoistua muihin opintoihin.

Parhaimpiin tieteellisiin tuloksiin 1600-luvun Turussa päästiin Raamatun alkukielen heprean tutkimuksessa. Piispa Johannes Gezelius vanhempi ryhtyi 1670-luvulla laatimaan tekstikriittistä ruotsinkielistä Raamatun selitysteosta. Hän koulutti poikansa Johannes Gezelius nuoremman jatkamaan työtä. Heidän kansainvälisesti korkeatasoinen teoksensa julkaistiin vuonna 1728. Filosofisen tiedekunnan piirissä alkoi varhain

suomen kielen tutkimus. Professori Aeschilleus Petraeus julkaisi jo vuonna 1649 suomen kielen kuvauksen *Linguae Finnicae brevis institutio*. Muiden kielten osalta luettiin ahkerasti klassisia kieliä eli Raamatun alkukieliä hepreaa, kreikkaa ja latinaa. Pappiskoulutukseen kuului myös retoriikan opetus.

Kirjojen kirjoittaminen ja julkaiseminen yleistyi 1600-luvun lopulta alkaen. Väitöskirjat, joita professorit saattoivat laatia useita, ilmestyivät kokonaisina julkaisuina, jos kohta niiden leviämistä kansan pariin haittasi julkaisukieli eli latina. Tärkeää oli koota samojen kansien väliin luennoista, väittelyistä ja opetuksesta syntyneitä aineistoja ja myydä niitä opetuskäyttöön. Kirjoja julkaistiin myös, koska teosten tilaaminen ulkomalta oli kallista ja vaivalloista. Tieteellisessä mielessä varhaiset Turussa julkaistut kirjat olivat heijastusta ajan eurooppalaisesta tiedekäsityksestä. Ne perustuivat ajatukseen siitä, että viisaus kasvoi (lähinnä antiikin ajan) auktoriteettien seuraamisesta. Kokeellinen ja havaitseva tiede oli alkuruudussaan, ja tiede merkitsi yhteisen eurooppalaisen kulttuuri- ja tietoainekseen omaksumista. Latina tarjosi siihen yhteisen ja yleisen rungon. Yliopistollisen opetuksen päätavoite oli totuttaa ylioppilaat esittämään väitteitä, väittämään vastaan ja puolustamaan ajatuksiaan loogisen kaavan mukaan, tyylikkäästi ja latinan kieltä käyttäen. Se tarjosi metodisen pohjan myöhemmille teologisille ja juridisille opinnoille. Myös puhetaitoa eli oraatioiden pitoa alettiin rohkaista – parhaiden eurooppalaisten perinteiden mukaisesti.

Kirjoittamisen ja puhumisen harjoittelu oli ajattelemiseen harjoittelua – oli opittava esiintymään ja argumentoimaan. Näitä taitoja tarvittiin 1700-luvulla, kun luonnon- ja hyötytieteet alkoivat saada jalansijaa ja tarvitsivat puolestapuhujia. Ruotsalaisen kasvitieteilijän Carl von Linnén vaikutus tuntui Suomessa ja muualla Euroopassa 1730-luvulta lähtien, Linnén suuren Lapin-matkan jälkeen. Samaan aikaan vahvistui talousopillinen ajatus siitä, että yliopistot voitiin nähdä tuotavuuden ja kasvun tekijöinä. Luonnontiedettä, kemiaa ja fysiikkaa voitiin hyödyntää maa- ja metsätalouden kehittämisessä, matematiikkaa tarvittiin kaupan edellytysten kasvattamiseen, ja meteorologisia havaintoja kehittämällä voitiin etsiä apua hallan ja kuivuuden torjumiseen. Myös tilastollisten menetelmien käytössä oltiin Ruotsissa ja pian myös Suomessa edelläkävijöitä. Ei ole sattumaa, että 1700-luvun puolivälin vuosikymmeninä talousopin professori Pehr Kalm ja kemian professori Pehr Adrian Gadd vaikuttivat Suomen talouden edellytysten paranemiseen. Linnén tavoite, täydellisen kasvi-, kivi- ja eläinkunnan kuvauksen laatiminen, vaikutti siihen, että hänen oppilaitaan lähti tutkimusmatkoille maailman eri puolille. Linnén pohjalaissyntyinen oppilas Per Kalm teki vuosina 1748–51 matkan Pohjois-Amerikkaan. Hän oli ensimmäinen tiedemies maailmassa, joka kuvasi Niagarán putouksen.

Kalmin ja Gaddin jälkivaikutus tuntui Suomessa monin tavoin. Heidän tutkimustensa ansiosta puutarhaviljely, hedelmätarhat ja hyötykasvit levisivät pappiloihin, virkataloihin ja kartanoihin ympäri maan. Maanviljelyn kehittäminen sekä maantieteellisiin ja paikallisiin oloihin tutustuminen kasvattivat kiinnostusta historiaan ja lisäsivät innostusta kotimaan asioihin. Syntyi patriootin professori, joka toimissaan kiinnitti erityistä huomiota maan ja kansan vaurauden edistämiseen. Näiden aatteiden ilmentymänä perustettiin Kuninkaallinen Suomen Talousseura vuonna 1797 edistämään maatalousryhtämistä ja -tuotantoa sekä maiseman- ja luonnonhoitoa. Tieteen nopea kehittyminen 1700-luvun lopun Euroopassa näkyi matematiikan ja fysiikan suosion kasvussa. Sir Isaac Newtonin esittämä painovoimateoria inspiroi myös Kuninkaallisen Turun Akatemian professoreita, ja käytännönläheisistä tieteistä siirryttiin teoreettisempaan tutkimukseen ja systemaattisiin havaintoihin tähtitieteen, fysiikan ja kemian alalla. Akateemiassa alettiin tutkia muun muassa maailmankaikkeuden rakennetta, aineen olemusta ja mekaniikan lakeja.

Kaunopuheisuuden eli latinan professori Henrik Gabriel Porthan oli 1700-luvun lopun tunnetuin Turun akateeminen vaikuttaja, joka oli hankkinut akateemisia virikkeitä Saksan Göttingenissä. Hän nosti esiin professorin roolin opettajana ja esikuvana, kun tavoitteena oli kehittää ylioppilaista harmonisia, järkeviä ja sivistyneitä kansalaisia. Opetuksen keskiössä oli lukeminen, kriittisyyden opettaminen ja väittely. Porthan käytti opetuksessaan myös muita kieliä kuin latinaa. Hän korosti elämän kauneutta, ystävien aikaansaamaa iloa ja seuraelämän merkitystä opintojen ohella. Porthan luennoi filosofiasta, kasvatuksesta, teologiasta, klassisesta arkeologiasta, historiasta, kielitieteestä ja estetiikasta. Kirjallisuus, suomalainen runous ja suomen kieli olivat erityisen kiinnostuksen kohteita. Hän aloitti Suomen historian yleisesityksen kirjoittamisen, mutta työ jäi kesken. Porthania voi kutsua akateemiseksi lehtimieheksi, sillä hän toimitti neljännesvuosisadan ajan maamme ensimmäistä sanomalehteä, *Åbo Tidningaria*.

Professorit keisarillisessa yliopistossaan Turussa ja Helsingissä 1809–1919

Kun Suomi vuonna 1809 eurooppalaisten suursotien seurauksena liitettiin Venäjän keisarikunnan yhteyteen, eräät Turun professorit vaikuttivat merkittävästi siihen, että maan asema keisarikunnassa vakiintui ja poliittinen tilanne rauhoittui. Keisari Aleksanteri I saapui Turkuun vuonna 1809, tutustui yliopistoon ja vastaanotti sen jäseniltä uskollisuudenvalan. Myös Venäjällä yliopistoja tarvittiin virkamiesten koulutukseen, sen osoittivat Aleksanteri I:n aikana perustetut uudet yliopistot Tartossa, Vilnassa, Harkovassa, Kazanissa ja Pie-

tarissa. Turun kuninkaallinen akatemia muuttui keisarilliseksi vuonna 1811. Akatemia sai lisää rahaa ja uusia opetusvirkoja. Menosääntö nosti professuurien määrän 16:sta 21:een ja lähes kaksinkertaisti apulaisen virkojen määrän 15:een. Lisäksi Akatemia sai muutaman ”emerituspalkkapaikan”. Näin pyrittiin vireyttämään virkakiertoa. Tavaksi vakiintui, että professori saattoi jäädä eläkkeelle täytettyään 60 tai palveltuaan virassa 25 vuotta.

Keskeisin uuden aikakauden poliittinen vaikuttaja oli akatemian varakansleri, piispa ja teologian professori Jakob Tengström. Hänestä tuli uuden hallitsijan keskeinen neuvonantaja Suomea – ja yliopistoa – koskeissa ratkaisuissa. Toinen tärkeä akateeminen vaikuttaja oli lainopin professori ja prokuraattori Mathias Calonius. Hän vastasi prokuraattorina (oikeuskansleri) eli vastaperustetun Suomen suuriruhtinaskunnan korkeimpana lainvalvojana maan vakaasta asettumisesta uuteen valtiollisuuteen. Hän säilytti professuurinsa ja vastasi siten juridiikan opetuksen muuttamisesta vastaamaan uusia oloja.

Suomalaisen yliopistohistorian merkittävin sarana-kohta osuu vuosiin 1828–1832, kun yliopisto siirrettiin Turusta uuteen pääkaupunkiin, Helsinkiin. Aleksanteri I:n tavoitteena oli keskittää maan hallinto ja julkiset laitokset lähemmäksi Pietaria. Senaatti muutti Helsinkiin vuonna 1819 ja Turun palon jälkeen vuonna 1828 myös yliopisto, aluksi väliaikaistiloihin. Muuttoa perusteltiin pääkaupungin erityistarpeilla: papistoa ja virkamiehiä kouluttavan yliopiston tuli olla lähempänä maan keskushallintoa. Palossa säilynyt omaisuus ja irtaimisto sekä professorit, yliopiston virkamiehet ja ylioppilaat siirrettiin Turusta Helsinkiin täysimääräisinä. Muutto ilmensi yliopiston lopullista muutosta julkiseksi instituutioksi ja irtautumista perinteisestä kirkkoyhteydestä. Yliopisto sijoitettiin Senaatintorin laidalle vuonna 1832 valmistuneeseen komeaan uudisrakennukseen. Muuton yhteydessä yliopisto sai vuonna 1828 sekä uuden nimen että uudet statoot eli lainvoimaisen johtosääntö. Keisari Nikolai I valitsi yliopiston nimeksi edesmenneen veljensä ja yliopiston uudistajan muistoksi Keisarillinen Aleksanterin Yliopisto Suomessa, *Kejsarliga Alexanders-Universitetet i Finland, Imperatorskij Aleksandrovskij Universitet v Finljandii*.

Statuuttien ensimmäinen pykälä määritteli yliopiston tehtävän ensimmäistä kertaa sitten 1600-luvun: ”Keisarillinen Aleksanterin Yliopisto on perustettu edistämään Tieteiden ja vapaiden Taiteiden kehitystä Suomessa, ja sen ohessa kasvattamaan sen nuorisoa Keisarin ja Isänmaan palvelukseen”. Syntyi erityistehtävä ja sitä tukeva akateemisuuden henki, jossa sana ”isänmaa” alkoi sävyttää valtion palvelemisen ideana. Yliopiston professorikunta oli luomassa keskeistä aatteellista ja sivistyksellistä sisältöä maalle, jonka ulkoiset rajat oli määritelty vuosina 1809–1812. Asetelma kuvasi ajan

yliopistoihannetta, laajaa yleissivistystä, saksalaisittain *Bildung*. Se oli tieteen, tutkimuksen ja kansalaistoiminnan edellytys. Yliopisto oli tieteellinen laitos, vaikka 1800-luvun alussa ei suomen kielessä vielä tunnettu sanoja ”tiede” tai ”taide”. ”Keisarin ja Isänmaan palvelukseen” tarkoitti esivallalle lojaalin virkamieskunnan kasvattamista. Suomessa toimittiin Venäjän esikuvan mukaan. Tavoitteena oli valistuneen virkamieseliitin johtama, hyvin järjestetty valtio ja sen kehittäminen.

Tästä alkoi yliopiston näkyvä asema sekä valtiohallinnon että kotimaakuntaansa palaavien paikallisten osaajien kouluttajana. Virkamieskunnan kouluttajana yliopisto vastasi siviilihallinnon tarpeista. Suomen kadettikoulu Haminassa tarjosi puolestaan aatelisnuorukaisille toisen päävaihtoehdon valtion palveluun eli upseerin virkauran. Kun muut kansalliset instituutiot olivat edelleen lapsenkengissään, nousi yliopiston piiristä lukuisia kulttuurin, tieteen ja sivistyselämän vaikuttajia. Isänmaallisuus, maakunta- ja kansallisaatteet, suomen kielen nostaminen sivistyksen ja hallinnon kieleksi sekä poliittiset suuntaukset konservatismista liberalismiin, svekomaniaan ja sosialismiin muotoutuivat pitkälti yliopiston puitteissa. Syntyi kansallisia sankaritarinoitakin. Yliopiston ensimmäinen suomen kielen professori Mathias Castrén oli uralilaisten kielten ja etnografian uranuurtaja, jonka monipuoliset tutkimukset loivat pohjaa suomen kielen vertailevalle tutkimukselle. Suomen kielen toisen professorin Elias Lönnrotin ansiosta saatiin kansalliseepos *Kalevala* (1835). Siveysopin ja tieteiden järjestelmän professori J. V. Snellman loi kirjoituksillaan ja puheillaan kansallisen heräämisen poliittisen pohjan ja antoi sivistysaatteelle hengen. Suomen historian ylimääräinen henkilökohtainen professori Zachris Topelius, myös *rector magnificus*, rakensi historiallisilla romaaneillaan ja maantieteellisillä tulkintoillaan 1800-luvun Suomi-kuvaa. Professorikuntaan kuuluivat Suomen historian tutkimuksen uranuurtaja G. Z. Yrjö-Koskinen ja ruotsalaisuuden herättäjä Axel Olof Freudenthal. Yrjö-Koskinen oli Suomalaisen puolueen puheenjohtaja, joka pääsi soveltamaan Snellmanin kansallista ohjelmaa käytännössä. Freudenthal oli muinaispohjoismaisen kielen tutkija, joka korosti tutkimuksissaan ruotsalaisuusvaikutusta Suomessa – ja päätyi siten svekomaanisen liikkeen johtavaksi ideologiksi.

Pääkaupungin yliopistosta kehittyi Suomen todellinen tiede- ja kulttuurikeskus, joka säteili vaikutustaan koko maahan. Syntyi kansallistunnetta kannatteleva professori, jolle yhteiskunnallinen vaikuttaminen oli osa akateemista roolia. Siihen kuului myös tieteiden ja taiteiden edistäminen yliopiston tarkoituksena. ”Tutkitun tiedon” merkitys kasvoi siirryttäessä sääty-yhteiskunnasta kansalaisten tasa-arvoon perustuvaan demokraattiseen yhteiskuntamuotoon. Yliopisto Helsingissä oli pitkään maan ainoa korkeinta opetusta antava ins-

tituutio. Pääkaupungissa toimiva, vuoteen 1919 saakka maan ainoa yliopisto antoi leimansa monelle sukupolvelle Suomessa kouluttamansa kansakunnan akateemisen eliitin välityksellä. Yliopistolla ja professoreilla sekä ylioppilailla katsottiin olevan erityinen tehtävä kansakunnan etujoukkona. Ylioppilaat olivat tulevaisuuden luojia, ”isänmaan toivoja”.

Yliopisto oli Suomen kansallisyliopisto, mutta samalla tieteiden kehityksen myötä yhä kansainvälisempi. Ulkomailta haettiin tieteellisiä ja aatteellisia vaikutteita, ja Suomen asema tieteen maailmankartalla 1900-luvulle tultaessa oli käytännössä täysin yliopiston määrittelemä. Vuosikymmenet ennen ensimmäistä maailmansotaa olivat luonnontieteiden ja lääketieteen kulta-aikaa. Suuret ja alkuun kiistellyt uudet oppisuunnat, kehitysoppi ja darwinismi, saapuivat Suomeen yliopiston nuoremman tutkijakunnan kautta. Sama koski monia muita uusia tieteitä, kuten estetiikkaa, psykologiaa ja yhteiskunnan tutkimusta. Kansallisten tieteiden – suomalais-ugrilaisen kieli- ja kansatieteen, kansanrunouden tai vaikkapa arkeologian – perusaineistoa hankittiin laajoilta tutkimusmatkoilta Venäjältä, suomensukuisten kansojen asuma-alueilta. Muutkin maat kiinnostivat. Itämaisten kielten professori J.A. Wallin matkusti Egyptiin ja Arabiaan jo 1840-luvulla.

Professorit isänmaan asialla ja palveluksessa tasavallan aikana 1917-

Nykyään suomalaisen professorin edellytetään toimivan laajasti vuorovaikutuksessa muun yhteiskunnan kanssa. Yhteiskunnallinen vuorovaikutus on yliopistojen strategiakielessä tiheään toistuva sana. Sillä viitataan yliopistojen ja korkeakoulujen monipuoliseen yhteistyöhön niiden ulkopuolella vaikuttavien tahojen kanssa, ja siihen jopa viitataan yliopistojen kolmantena tehtävänä tutkimuksen ja opetuksen rinnalla. Suomella on asiassa mallikelpoinen menneisyys: professorit ovat olleet näkyvästi mukana yhteiskunnan rakennustyössä jo 1800-luvun säätyvaltiopäivien alkamisesta lähtien. Professoreihin luotettiin itsenäisyyden alkuaikoina laajasti politiikan ja ulkopoliittikan tehtävissä. Merkittävää esikuvaa loi Leo Mechelin, kameraali- ja hallintolainopin sekä valtio-oikeuden professori ja liberaali poliitikko. Mechelinin elämäntyö osui vaiheeseen, jolloin Suomi haki rooliaan kansainvälisessä vuorovaikutuksessa. Mechelin, säätyvaltiopäivien senaattori, oli mukana kansainvälisessä rauhanliikkeessä ja loi puolustuslinjat Suomen perustuslailliselle valtiotulkinnalle suhteessa emämaahan Venäjään.

Kansainvälisiä osaajia tarvittiin vuoden 1917 itsenäisyyden jälkeen, kun ulkoasianhallinto jouduttiin rakentamaan lähes tyhjästä. Kansainvälisiä suhteita luoneita professoreita alettiin rekrytoida ulkoasianhallinnon

moniin tehtäviin. Saksaan intellektuaalisesti ja poliittisesti suuntautunut kemian professori Edvard Hjelt palattiin Suomen Saksan-lähettilääksi. Kotimaisen ja yleisen kirjallisuustieteen professori Werner Söderhjelm oli diplomaattina Tukholmassa lähes koko 1920-luvun. Altailaisen kielitieteen ylimääräinen henkilökohtainen professori G. J. Ramstedt nimitettiin vuonna 1919 Suomen Japanin, Kiinan ja Siamin asianhoitajaksi asemapaikkanaan Tokio. Ramstedt toimi tässä tehtävässä vuoteen 1929 saakka ja jatkoi diplomaatin työn ohella myös omia kielitutkimuksiaan. Itsenäisyysvuosina poliittisesti aktiivinen suomen kielen ja kirjallisuuden professori E. N. Setälä oli 1920-luvun lopulla lähettiläänä Kööpenhaminassa ja Budapestissa. Hallinto-oikeuden apulainen Onni Talas siirtyi 1930-luvulla diplomaatiksi ja toimi useissa eurooppalaisissa maissa lähettiläänä. Talas toimi myös Hessenin prinssi Friedrich Karlia Suomen kuninkaaksi pyytämässä käyneen lähetyskunnan puheenjohtajana.

Myöhemminkin, sotien jälkeen, uranvaihto yliopiston ja ulkoasianhallinnon välillä on ollut vilkasta. Helsingin yliopiston poliittisen historian professorit Jukka Nevakivi ja Keijo Korhonen toimivat eri tehtävissä ulkoministeriössä, Korhonen myös ulkoministerinä presidentti Kekkonen nimittämässä virkamieshallituksessa 1976. Helsingin yliopiston ruotsinkielistä valtio-opin professuuria hoitaneesta Klaus Törnuddista kehittyi merkittävä diplomaatti, joka työuransa jälkeen toimi Maanpuolustuskorkeakoulussa vierailevana professorina. Helsingin yliopiston kansainvälisen oikeuden professori Martti Koskenniemi on tehnyt 1900-luvun jälkipuolella mittavan uran ulkoministeriössä ja noussut samalla yhdeksi kansainvälisen oikeuden johtavista tutkijoista maailmassa.

Saksalaista kuningasta ei tullut, mutta saatiin tasavalta ja sille presidentit. Presidenteistä ensimmäinen oli myös professori. Vuonna 1919 tasavallan presidentiksi valittu K. J. Ståhlberg oli toiminut yliopistossa hallinto-oikeuden professorina. Jo 1900-luvun ensi vuosikymmenellä talousoikeuden ja kansantaloustieteen professori, senaattori Leo Mechelin ja orgaanisen kemian professori Edvard Hjelt olivat johtaneet maan hallitusta senaatin talousosaston varapuheenjohtajina. Puolet eli seitsemän Suomen ensimmäisistä pääministereistä vuosina 1918–1944 oli Helsingin yliopiston professoreita. Professoreita valittiin myös useiden hallitusten ministereiksi. Professoripääministerit tulivat neljästä tiedekunnasta. Vaikutusvaltaisista heistä oli 1920-luvun politiikan voimamies, käytännöllisen teologian professori Lauri Ingman, joka toimi pääministerinä kahdesti. Kolminkertainen pääministeri A. K. Cajander oli kasvitieteen professori. Siviilioikeuden professori T. M. Kivimäellä oli kokemusta useiden ministeritehtävien hoidosta. Pääministerinä hän toimi vuosina 1932–1936. Jatkosodan loppuvaiheessa hallitusta johti Rooman kir-

jallisuuden professori Edwin Linkomies. Linkomieheen myös päättyi professoripääministerien historia. Lähimmäs pääsee Kansaneläkelaitoksen pääjohtaja V. J. Sukselainen, kun hänet nimitettiin pääministeriksi vuonna 1957. Aiemmin hän oli toiminut Yhteiskunnallisen korkeakoulun kansantaloustieteen professorina.

Valtioneuvoston jäsenenä on ollut kaikkiaan kolmekymmentäviisi professoria, joissa yhdeksän juristia ja saman verran yhteiskuntatieteilijöitä. Humanistitautalla on noustu ministeriksi kahdeksan kertaa (mukana myös teologit). Maatalous- ja metsätieteilijöitä on ollut neljä. Tekniikan ja kauppatieteen professoreita on valtioneuvostossa istunut vain neljä. Ministeriprofessoreiden (21) poliittinen koti oli aluksi "sivistyneistöpuolueissa", eli kokoomuksessa, edistyspuolueessa ja sen seuraajissa sekä ruotsalaisessa kansanpuolueessa. Maalaisliitto-keskustapuolueesta heitä on ollut neljä ja sosiaalidemokraatteja on ollut kaksi. Vuoden 1987 jälkeen professoreita ei ole nähty valtioneuvoston jäsenenä. Viimeinen valtioneuvoston professorijäsen on vuosien 1983–87 kulttuuriministeriksi nimitetty Åbo Akademin teologian professori Gustav Björkstrand. Samaan aikaan Tampereen yliopiston kunnallispolitiikan professori Erkki Pystynen toimi eduskunnan puhemiehenä.

Yhteiskunnallinen vuorovaikutus tapahtuu tänä päivänä muualla kuin toimimalla puolueissa tai asettumalla ehdokkaaksi poliittisissa vaaleissa, jos kohta jokaisessa vaalissa on nähty myös professoriehdokkaita maan eri puolilla. Tiedeyhteisö on muuttunut, ja yliopistolliset tehtävät edellyttävät kokopäiväistä paneutumista. On haastavaa meritoitua samaan aikaan sekä akateemisiin että (puolue)poliittisiin tehtäviin. Eniten professori- ja tutkijataustaisia vaikuttajia nähdään kunnallispolitiikassa, mutta huomattavasti vähemmän kuin paikallispolitiikan varhaisvuosikymmeninä 1875–1900. Tuolloin Suomen ainoassa yliopistokaupungissa eli Helsingissä professoreilla oli keskeinen asema kaupunginvaltuustossa ja kunnallispolitiikassa. Yllä mainittuina vuosina pisimpään puheenjohtajan nuijaa heilutti kahta vuotta lukuun ottamatta yliopiston professori, senaattori Leo Mechelin. Hän oli pitkään Helsingin kaupunginvaltuuston jäsen, ja valtuuston puheenjohtaja vuosina 1875–1876, 1878 ja 1892–1899. Entinen senaattori ja pääministeri Antti Tulenheimo (kok) siirtyi rikosoikeuden professuurista vuonna 1931 Helsingin kaupunginjohtajaksi ja 13 vuotta myöhemmin palasi yliopistoon kansleriksi. Kauniaisten kaupunginhallituksen puheenjohtajana toimi vuosina 1977–2003 julkisoikeuden professori (ruots) Edward Andersson. Toinen pitkäaikainen kunnallispoliittinen professorivaikuttaja oli Lapin yliopiston rehtori ja julkisoikeuden professori Esko Rieppula (sdp) Rovaniemellä.

Talouselämän, terveyden ja sosiaalihuollon, yhteiskunnallisen ajattelun, energiapolitiikan, kulttuurielä-

män ym. vaikuttajista löytyy lukuisia professoreita, ja juuret ulottuvat 1800-luvulle. Suomalaisen osuustoiminnan isä oli taloustieteen professori Hannes Gebhard. Lasten terveystieteiden nosti uudelle tasolle lastentautiopin professori Arvo Ylppö. Metsänhoidon veivät uusille urille jo poliitikkona yllä mainittu A. K. Cajander ja akateemikko Yrjö Ilvessalo. Akateemikko Erkki Laurila oli 1950- ja 60-luvuilla keskeinen kansallinen energiapolitiikko. Kemian professori A.I. Virtasen keksinnöt tekivät suomalaisesta voista tärkeän vientituotteen 1920- ja 1930-luvulla. Hän sai Nobelin palkinnon vuonna 1945 rehunsäilytysmenetelmästä, joka suuresti paransi maatalouden kannattavuutta. Filosofin ja akateemikon G. H. von Wrightin mukaan Virtanen on "saanut aikaan enemmän kuin kukaan toinen yksityinen henkilö Suomen puhtaan ja sovelletun tieteen hyväksi".

Monet professorit ovat edenneet tieteen maailmasta erityiselämän huippupaikoille. Atomien tutkijana kansainvälistä huipputasoa edusti fyysikko Jarl A. Wasastjerna. Hänet nimitettiin 29-vuotiaana Helsingin yliopiston sovelletun fysiikan professoriksi ja hän sai kansainvälistä nostetta. Vuosina 1940–1943 Wasastjerna oli Suomen Tukholman lähettiläs, jonka jälkeen hän siirtyi elinkeinoelämän johtotehtäviin toimien muun muassa Yhtyneitten Villatehtaitten toimitusjohtajana. Vuorineuvoksen arvonimen hän sai vuonna 1957. Teknillisen korkeakoulun kansantaloustieteen professori Klaus Waris siirtyi vuonna 1958 Suomen Pankin pääjohtajaksi. Myöhemmin hän palasi Helsingin kauppariikkeen kansleriksi. Kansantaloustieteen professori Reijo Rossi nousi niin ikään Suomen Pankin johtokuntaan ja Suomen Sokerin toimitusjohtajaksi. Kolmannen professorinsa Suomen Pankki sai, kun Helsingin ja Cambridgen yliopistojen kansantaloustieteen professori Seppo Honkapohja nimitettiin johtokuntaan syksyllä 2007. Saman tieteenalan professoreita olivat myös Suomen Akatemian pääjohtajuuden kautta OKO:n pääjohtajaksi siirtynyt Antti Tanskanen ja pankkiirina näkyvän uran luonut Björn Wahlroos. Tunnetuin liike-elämän monitoimiprofessori oli 1990-luvulla pääomasijoittajana julkisuuteen noussut Pentti Kouri, joka toimi taloustieteen professorina Helsingin, New Yorkin, Stanfordin ja Yalen yliopistoissa.

Toinen akateemisen taustan omaava vuorineuvos Wasastjernan ohella oli Helsingin yliopistosta Valion pääjohtajaksi siirtynyt kotieläintieteen professori Pelleruo Saarinen. Saarisen ansioksi lasketaan suomalaisen meijeriteollisuuden kehittäminen. Kolmas professorivuorineuvos on Kemiran pääjohtajaksi siirtynyt maanviljelyskemian ja -fysiikan professori, vuorineuvos Yrjö Pessi. Muita erityiselämän johtoon siirtyneitä professoreita ovat Nokia Oyj:n kehitysjohtaja, elektroniikan professori Yrjö Neuvo, Orion-yhtymän pääjohtaja ja Sitran yliasiamies, elintarvike-ekonomian

professori Aatto Prihti sekä SOK:n pääjohtaja liiketaloustieteen professori Kari Neilimo. Todellinen yhteiskunnallinen moniottelija oli teoreettisen fysiikan professoriksi vuonna 1967 nimitetty Pekka Tarjanne, joka ehti toimia sekä Liberaalisen kansanpuolueen puheenjohtajana, kansanedustajana ja liikenneministerinä että Posti- ja lennätinlaitoksen pääjohtajana ja Kansainvälisen televiestintäliiton pääsihteerinä. Suomen avaruustoiminnan pioneeri, radiotekniikan professori Martti Tiuri ajoi pitkäaikaisena poliitikkona eduskunnassa tietoyhteiskuntaan investoimista. Tiuri oli mukana aloittamassa televisiotoimintaa Suomessa.

Kulttuurilaitosten ja kirkon suhde yliopistoon on perinteisesti ollut läheinen. Useat teologian professorit ovat toimineet piispoina ja arkkipiispana. Turun ja Suomen arkkipiispa Gustav Johansson (1899–1930) oli entinen dogmatiikan ja siveysopin professori ja hänen seuraajansa Lauri Ingman oli käytännöllisen teologian professori. 1900-luvulla arkkipiispaista viisi oli entisiä teologisen tiedekunnan professoreita. Mikko Juva toimi lisäksi Suomen historian professorina Turun yliopistossa. Erkki Kaila ja John Vikström (Åbo Akademi) olivat entisiä apulaisprofessoreita. Edelleenkin julkisuudessa näkyvä Helsingin hiippakunnan piispa Eero Huovinen toimi ennen kirkon palvelukseen siirtymistä dogmatiikan professorina Helsingin yliopistossa. Åbo Akademin rehtorin tehtävästä Porvooseen piispaksi siirtynyt Gustav Björkstrand toimi virkaanottohetkellä käytännöllisen teologian professorina.

Samantyyppinen suhde vallitsee eräiden valtiolisten kulttuurilaitosten, median ja yliopiston välillä. Todellinen kulttuuripolitiikan moniottelija sotien jälkeen oli poliittisen historian professori Lauri Puntila, joka oli perustamassa Suomen Kulttuurirahastoa vuonna 1937. Puntila oli pitkään rahaston yliasiamies ja sen suurimman lahjoittajan Huhtamäki-yhtymän hallituksen puheenjohtaja. Suomen Kansallisteatterin, Museoviraston ja Kansallisarkiston pääjohtajakuntaan on valittu useita lähellä olevien tieteiden professoreita. Kotimaisen kirjallisuuden professori Maria-Liisa Nevala toimi Suomen Kansallisteatterin pääjohtajana vuosina 1992–2010. Taidehistorian professori Henrik Lilius vaikutti Museoviraston pääjohtajana ja valtionarkeologina vuosina 1993–2003 ja Turun yliopiston kulttuurihistorian professori Veikko Litzén Kansallisarkiston pääjohtajana vuosina 1987–1996. Turun yliopiston kirjallisuustieteen professori Irmeli Niemi siirtyi monista tiedehallinnon tehtävistä taidehallintoon ja nousi vuonna 1990 opetusministeriön kulttuuriosaston ylijohdajaksi. Irmeli Niemen aviomies, Turun yliopiston patologisen anatomian professori Mikko Niemi tuli tunnetuksi opetusministeriön korkeakoulu- ja tiedeosaston päällikkönä 1970-luvulla.

Korkeimpien oikeuksien presidenteiksi on usein tultu professuurin kautta, viimeisimpänä Curt Olsson,

joka toimi Svenska Handelshögskolanin kauppaoikeuden professorina ja rehtorina ennen nimittämistään korkeimman oikeuden jäseneksi vuonna 1970. Korkeimman oikeuden kaikkien aikojen nuorin jäsen, 32-vuotias Olavi Heinonen toimi ennen nimittämistään rikosoikeuden apulaisprofessorina Helsingin yliopistossa. Myös Timo Esko, korkeimman oikeuden presidentti vuosina 2016–2019, oli toiminut useissa tehtävissä Helsingin yliopistossa, myös hallintojohtajana ja vt. professorina. Työoikeuden professori Antti Suviranta valittiin vuonna 1982 korkeimman hallinto-oikeuden presidentiksi. Kauppaoikeuden professorina vuosina 1978–1983 toiminut Kirsti Rissanen siirtyi kauppa- ja teollisuusministeriön ensimmäiseksi naispuoliseksi kansliapäälliköksi vuonna 1995.

Useat akateemiset vaikuttajat ja professorit ovat olleet, ja edelleen ovat, ahkeria sanomalehtien avustajia ja tietokirjojen kirjoittajia. Professorit kirjoittavat asiantuntija-artikkeleita ja ovat haluttuja kolumnisteja ja kirja-arvostelujen laatijoita. Useat professorit ovat toimineet alansa kansallisen tai kansainvälisen tiedejulkaisun päätoimittajana tai suurelle yleisölle suunnattujen tiedelehtien päätoimittajana ja/tai kirjoittajina. Suurissa sanomalehdissä on päätoimittajana toiminut eräitä professoreita. Tamperealaisen *Aamulehden* päätoimittajaksi valittiin vuonna 1970 lehdistöopin professori Raino Vehmas. Vuonna 1979 saman tehtävään valittiin valtio-opin professori Pertti Pesonen. *Hufvudstadsbladetin* päätoimittajana toimi vaikutusvaltainen valtio-opin professori Jan-Magnus Jansson, joka oli myös Ruotsalaisen kansanpuolueen puheenjohtaja ja ministeri. Tampereen yliopiston yleisen historian apulaisprofessori Seikko Eskola toimi pitkään aikakauslehti *Kanavan* päätoimittajana (1973–1996). Professorit ovat 1900-luvun alusta alkaen olleet kysytyjä asiantuntijoita mediassa, aluksi sanoma- ja aikakauslehdissä, sitten radiossa ja televisiossa. 2000-luvulla monet professorit ovat kehittyneet sosiaalisen median (Facebook, Twitter/X, Instagram, LinkedIn) sisällöntuottajina ja omien blogien kirjoittajina.

Monet professorit ovat olleet aikansa vaikutusvaltaisimpia mediapersoonia, joilla on ollut laaja vaikutus yhteiskunnalliseen ilmapiiriin. 1960-lukua voi nimittää sosiologian vuosikymmeneksi, ja näkyviä professoreita olivat Erik Allardt Helsingissä ja Antti Eskola Turussa sekä myöhemmin Elina Haavio-Mannila ja J.P. Roos Helsingissä. Filosofit ovat olleet näkyvästi mukana aikalaiskeskusteluissa, historianantajat samoin. Sotien jälkeen humanistin ääntä yhteiskunnassa ovat käyttäneet filosofian professorit Georg Henrik von Wright, Ilkka Niiniluoto sekä Sara Heinämaa ja Thomas Wallgren 2020-luvulla. Historian professoreista julkisuudessa on arvostettu Eino Jutikkalan, Yrjö Blomstedtin, Matti Klingenin, Osmo Jussilan, Heikki Ylikankaan, Timo Vihavaisen, Kimmo Rentolan, Juha Siltalan, Hen-

rik Meinanderin, Vesa Vareksen ja Markku Kuisman sekä oikeushistorian professorin Jukka Kekkosen näkemyksiä. 2000-luvulla taloustiede nousi julkisuudessa monen asiayhteyden selittäjäksi, kärjessä työelämäprofessorit Sixten Korkman ja Vesa Vihriälä sekä MIT:n kansantaloustieteen professori Bengt Holmström. Pohjois-Amerikan tutkimuksen professori Benita Heiskanen, kaupunkimaantieteen professori Mari Vaattovaara, digitaalisten aineistojen tutkimuksen professori Timo Honkela ja ruokakulttuuriprofessori Johanna Mäkelä ovat 2000-luvulla nousseet median runsaasti käyttämiksi asiantuntijoiksi. Turun yliopiston eduskuntatutkimuksen keskuksen monet tutkijat ovat alati kommentoimassa sisäpolitiikkaa, kärjessä poliittisen historian professori Markku Jokisipilä.

Myös koulutuksen, opetuksen, kasvatuksen, sosiaalipolitiikan sekä perhe- ja nuorisotutkimuksen asiantuntijoille on aina kysyntää. Tätä tehtävää ovat 1900-luvulla ottaneet hoitaakseen Heikki Waris (sosiaalipolitiikka), Matti Koskeniemi (kasvatustiede), Lea Pulkkinen (psykologia), Liisa Keltikangas-Järvinen (psykologia), Kari Uusikylä (kasvatustiede), Tuula Tamminen (lastenpsykiatria), Mirjam Kalland (lastenpsykologia) ja Tommi Hoikkala (nuorisotutkimus) sekä Helena Helve (nuorisotutkimus). Kriisit, sodat ja pandemiat nostavat esiin uusia asiantuntijoita. Nuoresta 1980-luvun AIDS-tutkijasta Annmari Rankista tuli iho- ja sukupuolitautien professori. Mediassa koronavuosi asiantuntijuuttaan jakoivat useiden infektiolääkäreiden ohella muun muassa professorit Lasse Lehtonen (kansanterveystiede), Teivo Teivainen (maailmanpolitiikka) ja Anu Kantele (infektiosairaudet) sekä Kalle Saksela (virologia) ja Seppo Ylä-Herttua (molekyylilääketiede).

Uusia tiedekuntia, korkeakouluja ja yliopistoja

Vasta 1800-luvun puolessavälissä alkoi Suomessa koulutuksen laajempi ekspansio. Aluksi se näkyi perusopetuksessa ja sitten oppikoulujen määrän lisääntymisenä. Pian tarve uudistaa korkeampaa opetusta näkyi yliopistossa. Jo vuonna 1828 astuivat voimaan uudet tutkintovaatimukset, ylioppilastutkinnosta alkaen. Maisterin ja tohtorin arvojen ero korostui, ja väitöskirjojen tieteellinen taso parani. Filosofian maisterin arvo edellytti laajaa yleissivistystä ja arvosanoja tiedekunnan kaikissa aineissa. Muut tiedekunnat, teologinen, lääketieteellinen ja oikeustieteellinen, palvelivat nimenomaan ammatillista ja tieteellistä erikoistumista. Vuoden 1852 uusilla statuuteilla perustettiin kokonainen uusi matemaattisluonnontieteellinen tiedekunta, ja tutkinnoissa vaadittua aineyhdistelmää vähennettiin. Samat statuutit mahdollistivat väitöskirjojen julkaisemisen ruotsiksi ja pian

myös suomeksi. Vuodesta 1871 alkaen sopi myös käyttää muita kieliä.

1800-luvun puolivälin jälkeen yliopiston professorin virkojen määrää lisättiin jatkuvasti: vuonna 1852 niitä oli 26 ja vuonna 1889 jo 34. Lisäksi perustettiin suuri määrä muita opettajanvirkoja ja lukuisia dosentteureja, joiden kautta nimenomaan uudet tieteenalat saivat jalansijaa Suomessa. Filosofisen tiedekunnan alaisuuteen perustettiin vuonna 1902 maanviljelystaloudellinen osasto edistämään kansantalouden kannalta tärkeää maa- ja metsätalouden tutkimusta ja opetusta. Keisarillinen Aleksanterin yliopisto sai vähitellen 1800-luvun aikana rinnalleen muita korkeampaa opetusta antavia kouluja, jotka asteittain kehittyivät yliopistotasoisiksi oppilaitoksiksi. Taideteollisen korkeakoulun (1842) ja Kuvataideakatemia (1848) juuret ulottuvat 1840-luvulle. Veistokoulu perustettiin vuonna 1870. Opetus alkoi vuonna 1871, ja vuonna 1875 Suomen Taideteollisuusyhdistys alkoi vastata koulutuksesta. Kymmenen vuotta myöhemmin koulun nimeksi tuli Taideteollisuus-keskuskoulu. Se siirtyi valtion omistukseen vuonna 1965 ja muutettiin korkeakouluksi vuonna 1973.

Korkeampi teknillinen opetus alkoi vuonna 1849 Helsingin teknillisessä reaalkoulussa. Sen tavoitteena oli kouluttaa asiantuntijoita työskentelemään moderneissa teollisissa ammateissa tai toimimaan valtiollisissa asiantuntijatehtävissä, joissa edellytettiin teknillisistä osaamista. Tällaisia tehtäviä löytyi vaikkapa liikenteen tai yhdyskuntarakenteiden suunnittelun parissa. Useita nimenvaihdoksia koettiin: vuonna 1872 nimeksi vakiintui Polyteknillinen koulu, sitten Polyteknillinen opisto (1879) ja lopulta Suomen Teknillinen Korkeakoulu (1908). Vuodesta 1966 lähtien korkeakoulu on toiminut sitä varten rakennetulla kampuksella Espoon Otaniemessä. Viimeisimmässä vaiheessa tammikuussa 2010 Teknillinen korkeakoulu yhdistyi Taideteollisen korkeakoulun ja Helsingin kaupparkeakoulun kanssa Aalto-yliopistoksi. Uudistuksen jälkeen Aalto-yliopistossa on kuusi likimain samankokoista korkeakoulua.

Sibelius-Akatemia sai alkunsa vuonna 1882, Helsingin Kaupparkeakoulu vuonna 1898 ja Svenska Handelshögskolan vuonna 1912. Nämä oppilaitokset keskittyivät erityisalaopetukseen ja ne sijoittuivat Helsinkiin. Vasta Turun yliopistojen perustaminen itsenäistymisen jälkeen merkitsi yliopistolaitoksen alueellisen laajenemisen alkua. Åbo Akademi aloitti toimintansa yksityisten varojen turvin vuonna 1919 ja myös Turun yliopisto yksityisenä kolme vuotta myöhemmin vuonna 1922. Alueellisen laajenemisen pisin harppaus ennen toista maailmansotaa tapahtui vuonna 1934, jolloin Jyväskylässä jo vuodesta 1863 toiminut seminaari muutettiin Kasvatuspilliseksi korkeakouluksi. Korkeakouluopetus laajeni edelleen, kun vuonna 1925 Helsinkiin perustettu Kansalaiskorkeakoulu, myöhemmin Yhteiskunnallinen korkeakoulu, siirrettiin Tampereelle vuonna 1960.

Maan seuraava yliopisto perustettiin vuonna 1958 Ouluun. Sotien jälkeen yliopisto-opetuksen laajentaminen ja pääkaupunkivetoisuuden madaltaminen oli osa valtiollista aluepolitiikkaa. Korkeakoulujen kehittämislaki vuonna 1966 viitoitti suunnan yliopisto- ja korkeakouluverkoston laajenemiselle. Se tapahtui alueellisesti vuonna 1966 perustamalla Vaasan kaupparkeakoulu ja kolme yliopistoa Itä-Suomeen: Joensuu korkeakoulu, Kuopion korkeakoulu ja Lappeenrannan teknillinen korkeakoulu. Vielä seurasi Lapin korkeakoulun perustaminen Rovaniemelle 1970-luvun lopulla. Yliopistokoulutuksen alueellottuvuutta vahvisti Åbo Akademin kasvatustieteiden tiedekunnan siirtäminen Vaasaan vuonna 1973. Svenska Handelshögskolan puolestaan aloitti ruotsinkielisen kauppatieteellisen opetuksen Vaasassa vuonna 1980. Muutamassa vuosikymmenessä 1900-luvun jälkipuolella saatiin Suomeen kansainvälisestikin arvioiden suhteellisen tasainen, asutusta mukaileva kansallinen yliopistolaitos.

Yliopistopoliittista kehitystä 1970-luvulla kuvaa yksityisten yliopistojen valtiollistaminen. Seuraavalla vuosikymmenellä yliopistojen määrä kasvoi 20 yliopistoon. Niistä kymmenen oli monitieteellisiä instituutioita, kuusi erikoiskorkeakoulua ja neljä taidekorkeakoulua. Tieteellisten korkeakoulujen ohella ylin taideopetus sai oman osansa korkeakoulutuksen kasvusta. Vuonna 1939 yksityiseksi korkeakouluksi muutettu Sibelius-Akatemia valtiollistettiin 1979. Taideteollinen korkeakoulu syntyi kiihkeiden vaiheiden jälkeen 1973 ja Teatterikorkeakoulu 1979. Suomen Taideakatemia koulu valtiollistettiin ja muutettiin 1985 Kuvataideakatemiksi, joka 1990-luvun alussa sai omia professoreita. Korkeakouluverkosto laajeni 1990-luvulla, kun sotilasopetuksen kokonaisuudistus tuotti Maanpuolustuskorkeakoulun professoreineen. Se on ainoa opetus- ja kulttuuriministeriön hallinnonalan ulkopuolella oleva korkeakoulu. Merkittävin korkeakoulupoliittinen uudistus sotia seuranneen koulutuskehittämisen jälkeen toteutettiin 1990-luvun alussa, kun maahan luotiin opetusministeriön alaisuuteen ammattikorkeakouluja. Ammattikorkeakouluissa ei ole professorin toimia. Yliopistot ovat nykyään valtion omistamia. Korkeakoulutuksen ekspansion rinnakkaisilmionä on nähty erilaisten tutkimuslaitosten, avointen yliopistojen ja yliopistojen täydennyskoulutuskeskusten määrän kasvu.

Professorin virkakehityksen ja palkkauksen murroksia ja jatkuvuuksia

Vasta 1800-luvulla vakiintui professoreiden palkanmaksu, ja uusia virkoja avattiin täytettäväksi, kun tarpeet yhteiskunnassa muuttuivat. Vuoden 1828 statuu-teissa oli maininta Venäjän kielen ja kirjallisuuden ylimääräisestä professuurista. Hänen palkkauksestaan

säädettiin menosäännössä. Yleisestikin palkka-asioihin haluttiin järjestystä, jotta asianmukainen rekrytointi saattoi alkaa. Matematiikan ja fysiikan apulainen Johan Jakob Nervander valittiin vuonna 1838 uuden magneettisen observatorion (nykyisen Ilmatieteen laitoksen) johtajaksi. Se toteutettiin myöntämällä ylimääräinen professorin arvo ja maksamalla professorin palkka. Kun tieteen kehittyminen ja kasvavat opetukselliset tarpeet aikaansaiivat paineita osaamisvajeen täyttämiseksi, perustettiin uusia virkoja. Ne olivat aiempaa selkeämmin palkallisia ylimääräisiä professuureja. Osa niistä muuttui myöhemmin varsinaisen professorin viroiksi, osa muotoutui henkilökohtaisiksi ylimääräisiksi tai määräaikaisiksi professuureiksi. Järjestelmän etu oli joustavuus, ja palkkausmenot olivat varsinaisia professuureja pienemmät. Samalla voitiin seurata, kypsykö ylimääräisen professorin edustama oppiaine vakinaiseksi tutkintoaineeksi.

Professorin virkojen määrä kasvoi 1800-luvun lopulla, ja vuonna 1875 siirryttiin lopullisesti määräjakojärjestelmästä rahapalkkaukseen. Vuoden 1917 lopussa Helsingin yliopistossa oli 57 varsinaisen ja 29 ylimääräisen professorin virkaa. Apulaisen virkoja oli 15. Apulaiset mukaan laskien yliopistossa oli noin 100 professorin virkaa maan itsenäistyessä. Muissa, aiemmin mainituissa oppilaitoksissa professorien määrä pysyi vähäisenä. Teknilliseen korkeakouluun tuli alkuvaiheessa 20 professuuria. Kauppakorkeakoulujen toiminta kypsyi professuuritasolle vasta 1920-luvulla. Suomen vuoden 1919 hallitusmuodossa säädettiinkin vain yliopiston ja Teknillisen korkeakoulun professoreiden nimittämisestä. Turun molemmissa yliopistossa oli alkuvaiheessa noin kymmenkunta professuuria. Professorimäärän kasvattamisessa ja tiedekuntakehityksessä Åbo Akademi oli selvästi edellä. Vasta vuoden 1945 jälkeen Turun yliopisto pääsi kasvuvauhtiin pitkälti jatkosodan aikana perustetun lääketieteellisen tiedekunnan ansiosta.

Kun Helsingin Svenska Handelshögskola nimitettiin yksityiseksi korkeakouluksi 1927, voitiin muutamia ”vanhempia opettajia” korottaa professoreiksi. Toisen, samana vuonna perustetun ruotsinkielisen kauppakorkeakoulun (Svenska Handelshögskolan vid Åbo Akademi) professuurit olivat alkuun Åbo Akademien professorien hoitamia osa-aikaisia virkoja. Yhteiskunnallisessa korkeakoulussa alettiin toisen maailmansodan jälkeen korottaa vakinaisia opettajanvirkoja professuureiksi. Jyväskylään vuonna 1934 perustettu Kasvatusopillinen korkeakoulu sai 1930-luvulla neljä professuuria. Taidekorkeakouluissa professoreiden määrällinen kehitys alkoi vasta 1900-luvun jälkipuolella. Tavoitteena oli luovuuden toteuttaminen, mikä asetti taideopetukselle reunaehjoja.

Helsingin yliopistossa vuoden 1917 jälkeen virkakehitys oli ripeää. Opiskelijamäärät kasvoivat ja yhteiskunnan kehitys edellytti osaamisen päivittämistä. Osa

kasvusta meni kielipoliittisiin järjestelyihin, sillä tavoitteena oli varmistaa riittävä korkein opetus virallisesti kaksikieliseksi muuttuneessa maassa. Vuonna 1930 varsinaisten professuurien määrä Helsingin yliopistossa oli noussut jo 87:ään, ja ylimääräisten professuurienkin määrä oli hienoisesti noussut (33). Yleispoliittinen tilanne ja inflaatio sekä maailmansota ja sisällissodat vaikuttivat professorikunnan taloudelliseen asemaan. Erään tarinan mukaan muuan ulkomaalainen professorivieras oli päivitelty, ettei ollut koskaan nähnyt niin nukkavierua oppineiden joukkoa kuin Helsingin yliopiston opettajainhuoneessa lehtiä lukevat professorit. Professorien palkat saatiin vakiinnutettua vasta vuonna 1925, jos kohta ostovoima oli vain 2/3 sotaa edeltäneistä palkoista. Vuonna 1924 professorin eläkkeeksi määrättiin puolet palkasta. Seurauksena oli se, että useimmat professorit jatkoivat työssä viimeiseen saakka, joka pitkään oli 67 ikävuoteen asti.

Sotien jälkeisinä vuosikymmeninä professoreiden määrä on kasvanut tasaisesti, ja ammattikunta on leviittänyt maan eri puolilla oleviin korkeakouluihin. Aina uudet professorit eivät muuttaneet korkeakoulupaikkakunnalle. Käsite ”matkalaukkuprofessori” yleisty kuvamaan tutkijaa, joka vietti vain muutaman päivän viikossa työpaikallaan maakunnassa. Varsinaisten professuurien määrän kehitys on ollut suhteellisen vakaata – on pidetty huoli siitä, että keskeisissä oppiaineissa on ollut riittävästi varsinaisia professuureja. Apulaisprofessoreiden määrässä tapahtui 1900-luvun jälkipuolella kasvua. Apulaisprofessoreista muodostuikin merkittävä akateemisen tutkimuksen ja opetuksen ryhmä, jonka erotti varsinaisesta professorista vain heikompi palkkaus. Apulaisten statusta parannettiin vuoden 1949 asetuksella. Nyt apulaiselle annettiin apulaisprofessorin nimi ja arvo. Vuoden 1963 asetuksella yksinkertaistettiin asiaa muuttamalla apulaisen virat apulaisprofessorin viroiksi. Vuoden 1997 yliopistolaissa professoreita ja apulaisprofessoreita kohdeltiin joitain yksityiskohtia lukuun ottamatta samalla tavoin. Apulaisprofessorin nimike jäi historiaan elokuussa 1998 – reiluksi kymmeneksi vuodeksi. Vuodesta 2010 alkaen apulaisprofessori-nimike on ollut käytössä professorin urapolkuun eli *tenure trackiin* kuuluvana uravaiheena, joka voi vastata vakinaistamispolun ensimmäistä vaihetta (engl. *assistant professor*) tai toista vaihetta (engl. *associate professor*). Näiden vaiheiden jälkeen edetään professoriksi (eng. *full professor*). Suomen nykyiset apulaisprofessuurit sijoittuvat yliopistonlehtorin tai yliopistotutkijan ja varsinaisen professorin väliin.

Venäjän vallan loppupuolen ylimääräiset professuurit ovat 1900-luvun aikana hävinneet. Pisimpään ”ylimääräisiä” tai ”henkilökohtaisia professoreita” oli Helsingin yliopistossa, mutta ne muutettiin varsinaisiksi professuureiksi 1970-luvun lopulta lähtien. Yliopistolaikien uudistamiset viimeisten vuosikymmenten aikana

ovat mahdollistaneet yliopistoille ja korkeakouluille aiempaa suuremmat valtuudet määrittellä virkoja/toimia tarpeen mukaan. On saatu uusia määrä- ja osa-aikaisia professuureja, joiden täytössä voidaan normaalin hakumenettelyn sijasta soveltaa kutsumenettelyä. Runsa määräaikaistaminen on saattanut herättää vastarintaa. Myös nimikkeisiin ja professoripalkkoihin on tullut monenlaista kirjavuutta. Tutkimuslaitosprofessoreiden ryhmä on kasvanut hieman yli 200:aan. Tutkimusprofessorit eli tutkimuslaitosten professorit ovat yleensä saaneet tieteellisen peruskoulutuksensa kotimaisissa yliopistoissa ja korkeakouluissa ja usein edustavat opettajakuntaa dosentteina. Tutkimuslaitoksissa tehdään projektiluonteista tutkimusta työnantajan kohdentamista teemoista tai ilmiöistä. Isojen tutkimuslaitosten johtajilla ja isojen yksiköiden osastonjohtajilla on perinteisesti ollut virkanimikkeeseen kuuluvana professorin arvo.

Naiset professoreina

Yliopistojen naisistuminen tai naisten asema tieteen kentillä tai akateemisessa maailmassa on kiinnostanut yhteiskunnallisia keskustelijoita jo 1800-luvun puolestavälistä lähtien. Edelleen yliopistoissa mitattavan naisprofessoreiden lukumäärän katsotaan kertovan tasa-arvon kehittymisestä. Naiset ovat akateemisen maailman porteille pyrkiessään joutuneet kokemaan, ja edelleen kokevat, ennakkoluuloja ja ”lasikattoja” eli monenlaisia näkymättömiä esteitä. Mitään oikotietä ei naisille annettu, vaan akateemiselle uralle haluavien naisten oli pätevoidyttävä samoja polkuja pitkin kuin miespuolisten professoreiden. Aluksi uralle päästäkseen oli saatava oikeus suorittaa ylioppilastutkinto. Se mahdollisti pääsyn yliopistoon. Naisopiskelija joutui anomaan erivapautta sukupuolestaan. Eri oikeuden hakemisvelvollisuus poistui tytöiltä kokonaan vuonna 1901. Sitten oli osoitettava kiinnostusta ja taipumusta tutkijaksi ja saatuttava tohtorin arvo. Tohtorina oli mahdollista pyrkiä ylempiin akateemisiin tehtäviin. Tärkeää oli myös dosentin arvon saaminen. Se mahdollisti opettamisen ja pätevoidyttymisen yliopisto-opettajana.

Suomen naisten nousu tieteen huipulle on itseään täydentävä tarina. Siihen on kietoutunut sankarillista kollektiivista taistelua, karujakin yksilökokemuksia akateemisen elämän eri portailta sekä yhteiskunnallisen ilmapiirin sykäyttäisiä muutoksia, kuten Anu Lahtinen ja Tuula Vainikainen osoittavat teoksessaan *Proffapöluilla. Tutkittua ja koettua tiedenaisten elämästä* (2022). Näissä muutos- eli saranakohdissa naisten mahdollisuudet tutkijanuran tekemiseen ovat edenneet edeltäviä aikakausia paremmin. Murroskohtina voidaan pitää 1800-luvun lopun naisliikkeen nousua, kriisi- ja sota-aikojen naisille avaamia työuria, 1960-luvun ta-

sa-arvokeskustelua ja 1970-luvun tasa-arvopoliittikkaa. Useita niin sanottuja lasikattoja on murrettu matkan aikana, ja asiaan on kuulunut asenteiden muuttuminen. Ne ovat liittyneet pohdintoihin siitä, sopiiko tai kelpaako nainen sellaiseen henkiseen työhön, tiedon etsintään ja teoreettiseen ajatteluun, jota ura tutkijana edellyttää. Naisten nousu professoreiksi on samalla (edelleen jatkuva) kertomusta siitä, miten ennakkoluuloja on murrettu ja käytännön esteitä raivattu alta pois. Viimeksi mainitut ovat liittyneet mahdollisuuksiin opiskella vailla ”erivapautta sukupuolesta”, samoilla edellytyksillä kuin miehet.

Jokaiseen oppiaineeseen ja tieteenalaan liittyy siten useita tiheitä kertomuksia alan ensimmäisestä naismaisterista, väitelleestä tohtorista, dosentista, naisprofessorista tai vain ennakkoluulottomasta, ”vaikeuksien kautta voittoon” nousseesta naispuolisesta tutkijapersoonallisuudesta. Sellaiseksi sopii Suomen ensimmäinen naisprofessori Alma Söderhjelm, jolle perustettiin lahjoitusvaroin Åbo Akademin ylimääräinen historian professuuri vuonna 1927. ”Ensimmäisen” viitan on saanut kantaakseen myös Helsingin yliopiston synnytys- ja naistentautiopin professori Laimi Leidenius. Heidän uransa alkuvaiheet sijoittuvat itsenäisyyden varhaisvuosiin. Helsingin yliopiston ensimmäinen naisprofessori Laimi Leidenius aloitti viranhoidon vuonna 1930.

Vuoden 1945 jälkeen kesti pitkään, ennen kuin naisia alkoi pätevoidyttää akateemisen maailman korkeimmille paikoille. Arkeologian professoriksi vuonna 1945 nimitetty Ella Kivikoski vieroksui roolia ”naisprofessorina”. Samana vuonna nimitettiin Turun Suomalaisen Yliopiston silmätautiopin professoriksi Hilja Teräskeli. Helsingin ruotsinkielisen kauppakorkeakoulun talouspolitologian professori Lolo Krusius-Ahrenberg toimi professorina pitkään eli vuosina 1948–1972. Ylimääräisenä, fysiologian henkilökohtaisena professorina Helsingissä aloitti vuonna 1949 vanhusilmiöitä tutkinut Eeva Jalavisto. Elli Saurio, ensimmäinen kodin taloustieteestä väitellyt nainen Suomessa, aloitti kodin taloustieteen ylimääräisenä professorina vuonna 1950 Helsingin maa- ja metsätaloustieteellisessä tiedekunnassa. Tähän naisprofessoreiden joukkoon kuului myös Turun yliopiston kasvatustieteiden virkaatekevänä professorina Inkeri Vikainen vuonna 1959 (varsinaisena professorina 1957–1977).

Nämä naispuoliset tieteenharjoittajat olivat pitkään yliopistojen ja tieteenalojensa ainokaisia, jos kohta muutoksen merkit olivat näkyvissä. Naisten lukumäärä yliopisto-opiskelijoina alkoi kasvaa 1930-luvulla. Sota-aika pehmensi asenteita, kun naiset osoittivat vastuullisuutta ja pätevoidyttämistä monien yhteiskunnallisesti tärkeiden tehtävien hoidossa – miesten ollessa rintamalla. Oppikoulujen määrän kasvu kasvatti myös niiden ylioppilasteitojen määrää, jotka halusivat yliopistoon. 1960- ja 1970-luvulla naisten osuus yliopisto-opiskelijoista nousi

puoleen ja väitelleistäkin naisia alkoi olla jo noin 10 prosenttia. Tasa-arvon vuosikymmenellä eli 1960-luvulla saatiin oikeustieteen, tähtitieteen, kirjallisuus- ja kielitieteiden, estetiikan ja psykologian ensimmäiset naispuoliset professorit (Inkeri Anttila, Liisi Oterma, Irma Rantavaara, Marjatta Wis, Inna Koskenniemi, Kirsti Lagerspetz). Julkisuus ja naistenlehdet kohtelivat naisprofessoreita hyvin, jos kohta useissa haastatteluissa kiinnitettiin lähinnä huomiota korkeimman naistutkijan ulkoihin avuihin, vaatetukseen ja muihin ”naisellisiin” ominaisuuksiin.

Naisten asemaa akateemisilla työmarkkinoilla paransivat sekä uusien yliopistojen ja korkeakoulujen perustaminen että tutkimusvirkojen määrän kasvu. Myös nais- ja sukupuolentutkimuksen asema vahvistui maailmalla 1960-luvulla ja Suomessa vuosikymmen myöhemmin. 1970–1980-lukujen vaihteessa aloitettiin uusia, naistutkimuksen teemoja avaavia tutkimusprojekteja. Tärkeä oli myös tasa-arvoasiain neuvottelukunnan vuonna 1981 perustama tutkimusjaosto. Sen tavoitteena oli lisätä tasa-arvoa sekä korkeakouluissa että tutkimuksessa. Samaan aikaan naisia alettiin valita aiempaa enemmän assistenteiksi ja apulaisprofessoreiksi sekä professoreiden viransijaisiksi tai määräaikaisiksi viranhoitajiksi. Heitä nimitettiin myös yhä enemmän eri alojen dosenteiksi. Tärkeiksi alustoiksi naistutkijoille tulivat Åbo Akademiin vuonna 1986 perustettu Naistutkimusinstituutti ja vuonna 1991 Helsingin yliopistossa aloittanut Kristiina-instituutti. Molempien instituuttien johtajat olivat näkyvässä asemassa naistutkimuksen edistäjänä. Verkostoitumista alkoi edistää myös Sukupuolentutkimuksen verkosto Hilma.

Naisprofessoreiden määrä vaihteli eri tiedekunnissa. Lääketieteen ja hammaslääketieteen virat alkoivat hitaasti naisistua vasta 1980- ja 1990-luvulla. Sitä ennen tieteessä ”naisaloja” olivat lastenpsykiatria ja silmätaudit. Iho- ja sukupuolitautiopin professoriksi noussut ensimmäinen nainen Katri Rehtijärvi aloitti Oulun yliopistossa lääketieteen ensimmäisenä naisprofessorina vuonna 1965. Helsingin yliopiston ensimmäinen sisätautien naisprofessori nimitettiin vasta vuonna 1997, kun Hannele Yki-Järvinen valittiin professuuriin. Lääketieteen ohella monilla muilla perinteisesti ”miehisillä” aloilla saatiin odottaa pitkäänkin ensimmäisen naisprofessorin nimittämistä. Tampereen yliopistoon nimitettiin filosofian professoriksi Raili Kauppi vuonna 1969, ja hän oli ensimmäinen naispuolinen filosofian professori Pohjoismaissa. Kauppa- ja taloustieteissä, tekniikan alalla ja teologisessa tiedekunnassa saatiin odottaa pisimpään. Teologisessa tiedekunnassa odotettiin 1980-luvulle, kun Raamatun alkukielten professoriksi nimitettiin vuonna 1982 Raija Sollamo. Taloustiede sai naisprofessorinsa vasta 2000-luvulla. Ensimmäinen taloustieteen naisprofessori Suomessa oli Åbo Akademin Eva Österbacka vuonna 2011, jos kohta liiketaloustie-

teen, markkinoinnin ja rahoituksen sekä talousmaantieteen professoreina naistutkijoita oli nähty jo aiemmin eli 1990-luvulta lähtien (Meeri Saarsalmi, Karin Holstius, Liisa Uusitalo, Marianne Stenius, Heli Marjanen).

Kotimaisen kirjallisuuden professoreina aloittivat Helsingissä Annamari Sarajas vuonna 1968 ja Turussa Kerttu Saarenheimo vuonna 1971. Kulttuuriperintöaloille saatiin naispuolisia professoreita enemmän 1970-luvulta alkaen. Helsingin yliopiston suomalaisen ja vertailevan kansanrunoudentutkimuksen (myöh. folkloristiikan) professoriksi saatiin vuonna 1979 Leea Virtanen. Historia oli pitkään sekä Suomessa että kansainvälisestikin miesvaltainen ala. Söderhjelmin ja Krusius-Ahrenbergin jälkeen saatiin odottaa 1970-luvulle ennen kuin seuraava naispuolinen historian professori nimitettiin, tällä kertaa Jyväskylään. Yleisen historian professori Aira Kemiläinen aloitti vuonna 1971. Vasta 2000-luvulla historian professuurit alkoivat naisistua, vaikkakin valtiotieteellisen puolella poliittisen historian vakinaistamispolulla on tätä kirjoittaessa ollut vain yksi naispuolinen apulaisprofessori, Johanna Rainio-Niemi Helsingin yliopistossa. Ensimmäinen naispuolinen taidehistorian professori oli Riitta Nikula, joka valittiin vuonna 1994 tätä tehtävää hoitamaan Helsingin yliopistoon.

Yhteiskuntatieteiden naispuolisiin uranuurtajiin kuuluu Faina Jyrkilä, joka valittiin ensimmäisenä naisena sosiologian professoriksi Jyväskylään vuonna 1964. Elina Haavio-Mannila, ensimmäinen sosiologiasta väitellyt nainen Suomessa, nousi jo vuonna 1971 sosiologian apulaisprofessoriksi Helsingin yliopistossa. Haavio-Mannilasta tuli sosiologian professori vuonna 1992, ja samalla hän oli Helsingin yliopiston valtiotieteellisen tiedekunnan ensimmäinen naisprofessori. Haavio-Mannila valittiin ensimmäisenä naisena Suomalaisen tiedeakatemian esimieheksi vuonna 1995. Veronica Stolte-Heiskanen, empiirisen tieteen ja teknologisen tutkimuksen pioneeri, valittiin Tampereen yliopiston sosiologian professoriksi vuonna 1982. Sittemmin on nähty nopeaa kehitystä, kun sekä sosiologia että kasvatustiede ja muut yhteiskuntatieteelliset alat ovat naisvaltaistuneet. ”Naisistuneimpia” aloja ovat sosiaalityö, sosiaalipsykologia ja sosiaalipoliitikka. Oikeustieteisiin alettiin nimittää naispuolisia apulaisprofessoreita 1970-luvulla. Vasta 2010-luvulla naisprofessorien määrä oikeustieteessäkin on lisääntynyt, ja naisprofessoreita on valittu uusille oikeustieteen aloille.

Erityisesti 1990-luvulta lähtien on tehty myös valtiollista naistutkimuksen koordinoitua ja naistutkijoiden tukemista sekä vakaampaa naistutkimuksen professuurien pitkäjänteistä rahoittamista. Opetusministeriö alkoi 1990-luvulla rahoittaa kahdeksaa viisivuotista naistutkimusprofessuuria, joiden toivottiin vakiintuvan kuhunkin yliopistoon. Määräaikaiset professuurit saatiin Helsinkiin, Tampereelle, Turkuun (2), Jyväskylään, Joensuuhun ja Ouluun, ja ne kohdistet-

tiin sosiologiaan (2), oikeus- ja kauppatieteisiin, filosofiaan, psykologiaan ja kirjallisuustieteeseen. Vuonna 1999 Suomen Akatemiaan perustettiin Minna Canth -akatemiaprofessori, joka tuli haettavaksi kerran viidessä vuodessa. Tutkimusalana on tasa-arvon ja sukupuolentutkimus. Ensimmäinen Minna Canth -professori oli sosiaaliantropologi Ulla Vuorela (1945–2011). Viimeistään 2000-luvulle tultaessa on sukupuolentutkimus vakiintunut oppiaineeksi useimmissa yliopistossa, ja osaan saatiin pysyvä professuuri. Suomen Akatemian nimittämä ensimmäinen naispuolinen tutkijaprofessori (1995 alk. akatemiaprofessori) oli käytännöllisen kasvatustieteen professori Annika Takala Joensuun yliopistosta vuonna 1978. Ensimmäinen naispuolinen tieteen akateemikko oli bakteriologian tutkija ja professori, Kansanterveyslaitoksen johtaja Pirjo Mäkelä.

Professorikentän naisistuminen on edennyt hitaasti, mutta vakaasti viimeisten vuosikymmenten aikana. Vuonna 2006 naisprofessoreja oli 23 % koko professorikunnasta. Neljätoista vuotta myöhemmin, vuonna 2020, luku oli Suomessa jo 33 % eli 628 naista toimi professoreina kaikkiaan 1 892 professorista. Määrällisesti naisprofessoreita oli 97 enemmän kuin aikaisemmassa mittauksessa, mutta määrä tuntuu vakiintuneen noin kolmannekseen. Vuonna 2023 naisprofessoreiden osuus yliopistojen professoreista oli noin 35 %. Samaan aikaan naisten osuus on kasvanut sekä yliopistojen opiskelijoista että väitelleistä tohtoreista. Monin mittarein naisten osuus koko professorikunnasta on ollut pienempi kuin naisten määrä yliopistoissa edellyttäisi. Myös *tenure track* -urapolulle on toistaiseksi valittu enemmän miehiä kuin naisia. Yliopistoissa oli syyskuussa 2023 kaikkiaan 888 apulaisprofessoria, joista naisten osuus assistant-vaiheessa oli 35,5 % ja associate-vaiheessa 40,7 %. Eri aloilla on suuria vaihteluita. Naisten osuus oikeustieteen professoreista oli 12 %. Heitä oli vähemmän vain teknisissä tieteissä (8 %) ja liikuntatieteissä (11 %). Luonnontieteissä naispuolisten professoreiden määrä oli 13 %.

Professoriliiton 2020-luvun palkkaselvityksistä selviää, että naisprofessoreiden määrä on liikkunut 32–33 prosenttien välillä. Naisten osuus opetus- ja tutkimushenkilöstä on noin 45 %, ja tutkinnon suorittaneista noin 58 % on naisia. Naisprofessorin euro on 95 senttiä. Myös professorin urapolulla olevat naispuoliset professorit ansaitsevat jonkin verran miehiä vähemmän.

Professoriliiton tekemien selvitysten mukaan professorin urapolulle hakeutuu ja valitaan miehiä naisia enemmän. Akateemisiin johtotehtäviin naisprofessoreita on saatu enemmän 1990-luvulta lähtien. Suomen ensimmäinen puheviestinnän professori Aino Sallinen valittiin rehtoriksi vuonna 1992, ja hän oli Pohjoismaiden toinen naispuolinen rehtori. Yliopistojen rehtoreista on 2020-luvulla noin 18 % naisia, mutta vasta hiljattain Helsingin yliopisto sai ensimmäisen naisreh-

torinsa, kun yliopistopedagogiikan professori Sari Lindblom valittiin rehtoriksi vuonna 2022. Samaan aikaan Suomen Akatemia sai naispuolisen pääjohtajan (2022), kun kokeellisen hiukkasfysiikan professori Paula Eerola valittiin tehtävään.

Professorit yrittäjinä

Monet professorit ovat meritoituneet uusien innovaatioiden tai vaikkapa kansainvälisten tutkimusinfrastruktuurien kehittäjinä ja yrittäjinä. Akateeminen yrittäjyys ja oman tutkimustoiminnan kautta hankittujen pätevyyksien käyttäminen yritystoiminnaksi sekä tiedon kaupallistaminen ovat 2000-luvun teemoja. ”Tutkijasta yrittäjäksi” -tarinaan on tarjolla monia esikuvia. Yliopistot ovat panostaneet yritystoiminnan kehittämiseen viimeistään 2010-luvun alussa, esimerkkeinä vaikkapa Otaniemen yrityskehittämö ja pääkaupunkiseudun yliopistojen Urban Tech -hautomo sekä Oulun yliopiston yritysryhtö kaupungin kanssa 2000-luvun alussa. Professoriliiton 2020-luvun alussa keräämien yrittäjätietojen mukaan eniten kaupallistettavia ideoita on syntynyt teknillisissä tieteissä sekä farmasiassa ja eläin-, lääke- ja hammaslääketieteissä. Jälkimmäisten piiristä löytyy perinteisin yrittämisen muoto: oman vastaanoton, klinikan, laboratorion, lääke- tai rokotekehitysyhtiön, yksityisen tutkimusyksikön tai jopa sairaalan perustaminen. Useat professorirytykset ovat konsulttipalveluita eli ne myyvät omaa tietotaitoa ja ammattiin liittyvää osaamista ja valmennusta, esiintymisiä, puheenpitoa ja luennointia.

Monet professorit ovat perustaneet tutkimukseen perustuvien keksintöjen ja innovaatioiden kaupallistamiseksi oman yrityksen. Kustannustoimintaan paneutunut yrittäjä on kulttuurihistorian professori Hannu Salmi Turussa, jonka perustama Faros-kustannus Oy aloitti toimintansa keväällä 2002 julkaisemalla Richard Wagnerin omaelämäkerran *Elämäni*. Mallikas pitkän linjan humanistiyrittäjä ja yritysvalmentaja on ollut Aalto-yliopiston systeemitieteiden, soveltavan filosofian ja luovan ongelmanratkaisun professori Esa Saarinen, jonka valmennusyritys Muutostehdas Oy on perustettu vuonna 1990. Yritysmuotoiseen koulutusvientiin on erikoistunut muun muassa kasvatustieteen professori Kirsti Lonka Helsingin yliopistosta. 2000-luvulla laajaa globaalia vaikutusta ovat edustaneet muun muassa ilmakehän aerosolien fysiikan ja kemian tutkija, akatemiaprofessori Markku Kulmala ja fysiikan professori Edward Hægström, jonka innovoima lääkealan nanoteknologiayritys Nanoform on toiminut 2020-luvulla akateemisen kaupallistamisen esikuvana.

Professorit ovat haluttuja asiantuntijoita yritysten hallituksissa. Professoriliitto ja Yle toteuttivat vuonna 2016 selvityksen professorien hallituspaikoista yrityk-

sissä. Kysely lähetettiin noin 2 420 Professoriliiton jäsenelle, ja vastauksia saatiin 677 työelämässä tai eläkkeellä olevalta professorilta. Lähes 70 prosenttia yrityksen hallituksessa istuvista professoreista ilmoitti olevansa yhden yrityksen hallituksessa. Kaksi hallituspaikkaa oli noin viidenneksellä, ja runsaalla seitsemällä prosentilla hallituspaikkoja löytyi kaikkiaan kolmesta yrityksestä. Vain pari prosenttia vastaajista istui yli viiden yrityksen hallituksessa. Pörssiyritysten hallituksissa professorit olivat huonosti edustettuina. Yli puolet professoreiden hallituspaikoista löytyi pienistä ja keskisuurista yrityksistä. Hallituksissa toimivat professorit katsoivat, että suurin syy hallituspaikkaan oli toimialaan tai tuotteen liittyvä osaaminen. Melkein 47 % ilmoitti paikan perustuvan omaan asiantuntemukseen ja omaan yrittäjyyteen. Professoreista 36 % ilmoitti olevansa osakas yrityksessä, jonka hallituksessa istui. Noin viidenneks professoreista kertoi yrityksen liikeidean perustuvan omaan tutkimukseen tai innovaatioon.

Kansainvälistyvä professorikunta

Kansainvälisyys tutkijamaailmassa merkitsi pitkään sitä, että oli lähdeittävä maailmalle tutkimaan ja opettamaan. Toisen maailmansodan jälkeen erilaiset tutkijanvaihto-ohjelmat ovat vieneet useita lahjakkaita suomalais-tutkijoita maailmalle, ja osasta on tullut alansa johtavia kansainvälisiä professoreita. Viimeistään 2000-luvulla on kiinnostuttu siitä, miten muiden kuin Suomen kansalaisten määrä on kasvanut yliopistoissa. Väitöskirjatutkijoista on ulkomaisten osuus kasvanut voimakkaasti kymmenen viime vuoden aikana, mutta muutos on ollut vähäisempi muilla uraportilla. On odotettavissa, että tilanne tasaantuu lähitulevaisuudessa, kun väitöskirjatutkijoina toimivat ulkomaiset tutkijat etenevät akateemisella polulla, jos kohta muualta Suomeen väitöskirjaa tekemään tulleet tutkijat eivät havittele uraa Suomessa. Jo Pohjoismaisessa vertailussa ilmenee, että Suomessa ulkomaisia tutkijoita rekrytoidaan tutkijan uran ensimmäiselle asteelle selvästi vähemmän. Verrattuna Norjaan ja Ruotsiin Suomen yliopistoissa on vähemmän ulkomaista henkilökuntaa. Suomessa neliportaisen tutkijanuramallin toisella portaalla oli vuonna 2018 kaikkiaan 37 prosenttia muita kuin Suomen kansalaisia. Vastaavat osuudet muiden kuin kotimaan kansalaisten osalta Ruotsissa ja Norjassa olivat 68 prosenttia. Professoritasolla oli Suomessa 10 prosenttia, Ruotsissa 24 prosenttia ja Norjassa 30 prosenttia ulkomaista henkilökuntaa vuonna 2018.

Suomessakin on edelleen suuria yliopistokohtaisia variaatioita, Turun yliopiston neljästä prosentista Svenska Handelshögskolanin (Hanken) 31 prosenttiin vuonna 2022. Helsingin yliopistossa ulkomaalaiset ovat edelleen vuonna 2024 aliedustettuina professo-

rien ja yliopistonlehtorien joukossa verrattuna heidän määräänsä yliopistossa. Yliopistonlehtoreista vain vajaa viidesosa ja professoreista reilu kymmenesosa on ulkomaan kansalaisia, kun kaikkiaan ulkomaalaisia on Helsingin yliopiston tutkijoista noin kolmannes. Suurin osa Helsingin yliopistossa työskentelevistä ulkomaalaisista on määräaikaissä työsuhhteessa. Vain joka kymmenes ulkomaalainen on vakituudessa työsuhhteessa, kun taas suomalaisista joka kolmas on saanut vakituisen paikan.

Stereotyyppinen professorihahmo ja professorikuvan kehystäminen julkisuudessa

Julkisuudessa on aina tilaa yhdelle stereotyyppiselle professorihahmole. Stereotyyppioita ja identiteettejä tutkineet voivat vahvistaa, että käsitteellinen ajattelumme ja ihmisymmärryksemme perustuu yleistyksiin. Stereotyyppiat auttavat hahmottamaan maailmaa yhdenmukaisesti. Niihin liittyy vaikutelma todellisuuden hallittavuudesta, vaikka vaikutelma olisikin vino ja pinnallinen. Hakusanalla ”professor” löytyy internetistä runsaasti stereotyyppistä kuvastoa, jolla tapaamme länsimaissa määritellä professorin. Lähipiirissä tehty kysely paljastaa mielikuvien voiman, ja moni tunnistaa oman fiktiivisen lempiprofessorinsa. Identifioimme heti, että professori on harmaantuva ja hajamielinen, keski-ikäinen, hieman kumara miesoletettu, jolla on puku, kravatti ja silmälasit. Yleisvaikutelmaa oppineesta täydentävät kädessä oleva karttakeppi tai liitu, kirja tai laboratorioväline. Usein professori on sijoitettu luentosaliin, kirjastoon tai laboratorioon.

Professorikuvan visuaalisella kehystämällä on pitkä historia sekä maailmalla että Suomessa.² Kuvaa on rakennettu sekä ulkoisen olemuksen että sisäisten piirteiden perusteella. Viimeisen sadan vuoden aikana henkilö- ja ammattikuvastoon on vakiintunut suhteellisen selkeä ja stereotyyppinen mielikuva professoriammatin harjoittajasta. Esikuvaksi hakeutuu etsimättä Albert Einstein, teoreettinen fyysikko ja suhteellisuusteorian kehittäjä 1900-luvun saksankielisestä Euroopasta. Toisen maailmansodan jälkeen saatiin uusi ”tyypillinen professori”, joka on tuttu amerikkalaiskampuksilta. Tämä hieman nukkavieru, hajamielinen ja boheemi humanistiprofessori on suosittu elokuvien ja tv-sarjojen perushahmo. Julkisuus rakastaa molempia perustyyppisiä, ja heitä näemme toistuvasti populaarikulttuurisissa esityksissä ja median kuvallisissa esityksissä, kirjallisuudessa ja taiteessa.

² Kirby, David. (2011). *Lab Coats in Hollywood: Science, Scientists, and Cinema*. MIT-Press, 2011. Wikipediasta löytyy luetelo fiktiivisistä professorihahmoista: [List of fictional professors](#)

Jo lapsi oppii tunnistamaan fiktiivisen professorin. He ovat lastenkirjojen ja tv-satujen sekä sarjakuvien nerokkaita toistuvaishahmoja. Kuvitteelliset professorit voivat olla joko hajamielisiä tutkijoita, oivallisia opineita, rikollisia tai ainakin hulluja tiedemiehiä, kuten belgialaisen Tintti-sarjakuvan professori Tuhatkauno, joka on sekä tiedemies että keksijä. Suomen ensimmäisessä sarjakuvassa, Ilmari Vainion piirtämässä *Professori Itikaisen tutkimusretkessä* (1911) professori ottaa tutkimusretkelleen mukaan toverinsa kapteeni Pyöryläisen ja matruusi Jukka Hyöryläisen. Toinen hahmo, Aku Ankan eno professori Taavi Anka, muovasi 1960-luvulla mielikuvia ”kaikkien alojen asiantuntijasta”. Tuhatkauno esitetään myös taitavana asiaosaajana, mutta hieman hajamielisenä monilahjakkuutena. Tuhatkauno on ammatiltaan keksijä ja tiedemies ja samat piirteet korostuvat valkotakkisessa ankkaprofessorissa. Muita lasten mieliin syöpyneitä ja suosittuja hahmoja ovat Harry Potter -kirjojen Tylypahkan professorit sekä hajamielinen ja erikoinen professori Digory Kirke. Kirke on päähenkilö C. S. Lewisin kirjoittamissa suosituissa Narnia -aiheisissa fantasiakirjoissa. Hän on ensimmäisiä Narniaan päässeitä ihmisiä.

”Keksijä” on sopiva sana kuvaamaan professoria, joka visuaalisesti on kehystetty toimimaan tutkijakammiossaan tai laboratoriossa. Mikä Waltarin menestysnäytelmässä *Kuriton sukupolvi* (1936) on professori Varavara, joka perheen nuorten mielestä uppoutuu töihin ja on ajastaan jäljessä. Toinen työhuoneessaan viihtyvä Waltarin professori esiintyy romaanissa *Appelsiininsiemen* (1931). Reinhold-professori tunnistaa nykyajan ilmiöt, kuten vastavalmistuneen tavaratalo Stockmannin, mutta kokee ne itselleen vieraisiksi. Harvinaisen moderni poikkeus on kotimainen *Professori Masa*, ohjaaja Matti Kassilan fiktiivinen elokuvahahmo vuodelta 1949, joka tempautui mukaan satamatöihin. Näyttelijä Tauno Palo esitti sosiologian professori Masaa, jonka kaksoisrooli sekä tutkijan että satama-ahtaajan rooleissa vei hänet työmarkkinapolitiikan syövereihin. Myös ”pahat professorit” ovat löytäneet kulttuurisen roolinsa, kuten Frankensteinin Professor Waldmann tai Bond-elokuvien lasertaittuneen asiantuntija ja satelliittia rakentanut professori Metz (*Timantit ovat ikuisia*, 1971). Pahojen professoreiden kantahahmo lienee kuitenkin professori James Moriarty, englantilaisen etsivä Sherlock Holmesin arkkivihollinen Conan Doyle'n suosituissa kirjoissa. Englannista tulee myös pahan vastakohta, fiktiivinen hyvä professori Henry Higgins, Georg Bernard Shaw'n *Pygmalion*-näytelmässä vuodelta 1913. Higgins, joka ottaa tehtäväkseen sivistää kadulta mukaan ottamaansa työväentaustaista nuorta Eliza-neitoa, onnistuu tehtävässä. Teemasta tehty musikaali ja elokuva *My fair lady* (1964) on lajityypin rakastetuimpia.

Lukuisat suomalaiset *Helsingin Sanomien* lukijat muistavat pilapiirtäjä Kari Suomalaisen omalaatuisen,

sienitietoutta jakavan toksikologian professori Hautavaaran, jonka pilakuvan päätöskommentti, ”nyrkki-sääntönä voidaan todeta, että jos epäilette syöneenne sienia, kutsukaa ambulanssi”, jäi monessa perheessä lentäväksi lauseeksi. Uuvahtaneen näköinen Hautavaara muistutti monia (myrkkysienien) sienien, joita hän esitteli. Vasta 1980- ja 1990-luvuilta lähtien professoreita on populaarikulttuurissa alettu kehystää modernimmaksi ja ”normaalimmaksi”, korostaen luontevia ja inhimillisiä ominaisuuksia. Älykkyys, toimintaherkkyys ja fyysiset taidot korostuvat elokuvahistorian suosituimmassa professorihahmossa, professori Henry Jones juniorissa elokuvassa *Indiana Jones* (1983). Tämä fiktiivinen professori on sekä taitava arkeologi että etevä seikkailija. Syntyi uusi stereotypia kykenevästä nuorehkoista (mies-)professorista, joka pärjää tutkijakammiossa ja kentällä. Sellainen on myös suosittu espanjalaisen tv-sarjan *Rahapajan* Sergio ”El Profesor” Marquinina (2017–2021).

Omituiset vanhemmat miehet, joilla saattaa olla salaperäisiä voimia, saavat usein saduissa ”professorin” arvon. Tallainen hahmo on brittiläisälankomaalaisen animaatio-sarjan *Tohtori Sykerö* (1979). Suomessakin suosittu sarjan päähenkilö, tohtori ja tiedemies Sykerö tunnetaan ystävällisenä, vanterana vanhempana herrasmiehenä, joka liikkuu sateenvarjolla hyppien ja asuu metsän keskellä taloudenhoitajattarensa neiti Nokkosensa kanssa. Vielä ei populaarikulttuurissa ole syntynyt yhtä vahvaa naisprofessorin stereotyyppistä hahmoa. Tekoälyn piirtämä kuva nais- ja miesprofessorista toimii keskiarvojen ja stereotyyppien kautta, konventionaalaisia ominaisuuksia korostaen. Molemmat ovat valkoihoisia; hyvin pukeutunut miesprofessori on tyylikäs, itsevarmalta näyttävä ja edustava. Naisprofessori on nuori ja sievä, siististi pukeutunut valokuvauksellinen hahmo, joka poikkeuksetta esitetään vanha kirja, karttakeppi tai maapallo kädessään.

Professorin toimeliaisuus ja arvostus

Professorien palkka yliopistoissa perustuu työehtosopimukseen. Henkilökohtaisella sopimuksella voidaan ylittää työehtosopimuksen mukainen palkka. Todellisuudessa suomalainen professori on 2000-luvulla tavallinen palkannauttaja, jonka tulokehitystä Professoriliitto selittää vuosittain.

Palkoissa professorit jäävät jälkeen yhteiskunnan huipputehtäviin liittyvästä palkkatasosta, erityisesti jos vertailussa on yksityinen sektori ja elinkeinoelämän johtajapaikat. Julkisuudessa professorititteleitä vilisee nykyään runsaasti, ja niitä käytetään sekavasti etenkin mediassa. Yksi on kuitenkin varmaa: professori on edelleen varsin haluttu titteli. Siihen liittyy arvovaltaa, jota ei ole ostettavissa edes arvonimen muodossa, jolleivät

meriitit ole kohdallaan. Professorit eivät julkisuudessa juurikaan näy seurapiiripalstoilla tai viihdeuutisissa. Professorin työhön liittyy runsaasti hiljaista tietoa, kuten ajattelun vapautta ja työn itsenäisyyttä, pyrkimystä kohti ongelmanratkaisua ja sen kautta yhteisen hyvän eli tutkitun tiedon tuottamaa lisäarvoa. Niihin kietoutuu ylisukupolvista arvostusta.

Miten ja missä professoriksi opitaan? Ammattiin opitaan hiljaisen tiedon voimalla, osana akateemista kasvatusta ja itsekasvamista yhteisön osana. Jokaisella professorilla on omat opettajansa ja professoriesikuvansa, ja heillä taas omat mallihenkilönsä. Professorin professiossa vallitsee vahva ylisukupolvisuus. Traditio ja tieto siitä, kuinka tutkia ja opettaa, etenee akateemiselta professorisukupolvelta toiselle, höystettynä kansallisilla ja paikallisilla sekä oppiaine- ja tiedekuntakohteisilla variaatioilla. Yhteistä on ymmärrys professorin ammatin sisäisistä ominaisuuksista ja universaaleista voimavirroista. Pohjalla vaikuttaa sokraattinen esikuva.

Ensisijaista Sokrateelle oli opettaminen arvona ja siihen liittyvät metodiset tavoitteet saada tutkia, kysyä ja pohtia pidäkkeettömästi. Sokrateesta lähtien alkoi muodostua tutkijan ammatti-identiteetti. Siihen kuului intohimoinen suhtautuminen ja omistautuminen tutkimiseen ja opettamiseen. Oli oltava valmis yhteiskunnan palvelemiseen sekä toimimaan esikuvallisesti opiskelevan nuorison (ja yhteiskunnan) silmissä. Hyvällä opettajalla tuli olla itsekuria ja energiaa, mutta myös nälän, kylmän ja askeettisuuden sietokykyä ja ”viinipäätä”, jota myöhäiset illanvietot syvällisine keskusteluineen edellyttivät. Sokrateelta kumpuaa myös perusasenne professorin työhön. Keskeistä oli kehittää itseään filosofisin keskusteluin. Sen voimalla edelleen, 2000 vuotta myöhemmin, lavennetaan omaa tietämystä ja tuotetaan uusia näkökulmia. Sokraattinen professori-ihanne liukui eurooppalaiseen yliopistokulttuuriin jo keskiajalla. Sieltä se jatkoi voittokulkuaan kohti moderneja korkeakouluja ja akateemisia opinahjoja kaikkialla maailmassa.

Professorin arvostusta mitataan 2000-luvulla aiempaa enemmän julkaisujen määrällä ja erityishuomion saavat kansainväliset julkaisut. Useita suomalais-tutkijoita on mukana vuosittain julkaistavalla listoilla (*Highly Cited Researchers, Thomson Reuters*). Näissä listoituksissa pärjäävät parhaiten paljon julkaisevat lääketieteen professorit. Pitkään 2000-luvulla tautigeenien tutkija, professori ja akateemikko Leena Peltonen-Palotie kuului kaikkein viitatuimpiin tutkijoihin. Hän oli myös kotimaisten tiedebarometrien mukaan kansalaisten keskuudessa kaikkein tunnetuin suomalais-tieteilijä omana aikanaan. Yhteiskunnallista arvostusta mittaa myös akateemikon arvo. Tasavallan presidentti myöntää Suomen Akatemian esityksestä tieteen akateemikon arvonimen erittäin ansioituneelle kotimaiselle tai ulkomaiselle tieteenharjoittajalle. Akateemikon arvonimi voi olla samanaikaisesti enintään kuudellatoista

kotimaisella tieteenharjoittajalla. Vuosina 1948–1969 akateemikot olivat viranhaltijoita. Tässä ryhmässä ensimmäisiä olivat aikansa arvostetuimmat tiedemiehet, kuten metsänarvioinnin professori Yrjö Ilvessalo, meteorologian professori Erik Palmén, matematiikan professori Rolf Nevanlinna, teoreettisen filosofian professori Eino Kaila, kirjallisuuden professori V. A. Koskenniemi ja aiemmin mainittu A. I. Virtanen.

Vuoteen 2024 mennessä Suomessa on ollut noin 50 tieteen akateemikkoa. Valitettavasti akateemikot eivät muodosta omaa ”akatemiamia” tai vaikuttajapiiriä, jonka ääni kuuluisi julkisuudessa tai tiedepolitiikassa. Johtava tiedehallintovirasto Suomen Akatemia ei myöskään ole mielipiteellinen laitos. Sen pääjohtajat ovat professoritaustaisia tutkijoita. Monet professorit toimivat sen sijaan aktiivisesti yhteisöissään. Erityisen runsaasti heitä näkyy tiedeseuroissa ja -akatemiassa. Yliopiston piiriin perustettiin 1830–1840-luvuilla Suomen vanhimmat tieteelliset seurat. Vanhin oli jo Turussa toiminut luonnontieteiden *Societas pro fauna et flora Fennica*, toiseksi vanhin Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (1831), Suomen Tiedeseura – Finska Vetenskaps-Societeten (1835) sekä Suomen lääkäriseura – Finska läkaresällskapet (1835). Suomalainen Tiedeakatemia perustettiin vuonna 1908. Sen jälkeen professorit, dosentit ja maisterit ovat perustaneet useita uusia tieteellisiä seuroja sitä mukaa kuin uusia erikoisaloja saatiin kotiutettua yliopistoon. Seurojen näkyvä toiminta esitelmiseen, aikakauslehtineen ja julkaisusarjoineen olivat ja ovat vieläkin tärkeä osa yliopistomaailmaa.

Professoreita voidaan palkita työstään kunniamerkein ja myöntämällä kunniaohtorin arvo koti- tai ulkomaisessa yliopistossa. He voivat olla koti- ja ulkomaiden tieteellisten seurojen ja taideakatemioiden jäseniä, jopa kunniajäseniä. Palkitulle professorille tunnusomaista on huomattava tieteellinen tuotanto, asema arvostettuna opettajana ja yhteiskunnallisena vaikuttajana, usein mahdollisesti kukoistavan koulukunnan perustajana. Jo Turun Akatemiassa professori palveli tutkimuksillaan ympäröivää yhteiskuntaa eli edisti muutakin kuin omaa hyvinvointiaan. Hän edisti oman opinahjonsa kasvua ja siihen liittyvää yritteliäisyyttä. Hän kasvatti opiskelijoita mieluiten valtion palvelukseen. Moraali, ahkeruus ja toimeliaisuus, kauniit käytöstavat ja hyvät harrastukset olivat kunniansaan. Jo 1600-luvulla tunnettiin käsite ”toimielias professori”, mutta seuraavat vuosisadat jalostivat professorista esiin muitakin ominaisuuksia. Klassinen yliopistosivistys kehittyi Suomen Turussa huippuunsa 1700-luvulla ja syntyi käsite *en God Academicus*. Hän osasi latinaa, käyttäytyi sivistyneesti ja lauloi kauniisti. Hyvällä akateemikolla oli taito pitää suuria sytyttäviä puheita, väitellä oppineesti ja runoilla kaunokielisesti.

Kun yliopisto muutti Helsinkiin vuonna 1832, professorin ammattikunta oli jo täysin muodostunut ja

akateemiset identiteetit olivat kohdallaan. Professori oli sokraattinen opettaja, merkittävä yhteiskunnallinen vaikuttaja, valtion palvelija ja kansakunnan idean ja identiteetin rakentaja. Monien oppiaineiden tieteellistyminen ja irtiotot idealistisesta tutkimusperinteestä nostivat esille uudenlaisia etevä tiedemiehiä (ja naisiakin). Vakiintui käsite *en skarp tänkare*, nykykielellä ”huippututkija”. Yliopiston sijainti Suomen pääkaupungin keskiössä lisäsi professorin mahdollisuuksia toimia yhteiskunnallisena vaikuttajana ja asiantuntijana mediassa, valtiohallinnossa ja kunnallispolitiikassa. Professori koki tehtäväkseen alkaa palvella tiedoillaan ja osaamisellaan isänmaata ja ihmiskuntaa.³

Yliopiston laajempaan sivistykselliseen tehtävään kuului taiteiden ja musiikin edistäminen. Kotimainen musiikkielämä keskittyi 1800-luvulla Helsingin yliopiston ympärille, jossa vaikutti muun muassa musiikinopettaja Fredrik Pacius. Hän oli sekä ”Suomen musiikin isä” että *Maamme*-laulun säveltäjä (1848) ja hänen toimestaan perustettiin ensimmäinen ylioppilaskuoro, Akademiska sångföreningen (1838). Yliopiston piirustusmestarit olivat maamme ensimmäisiä kuvaama-aidon opettajia. Yliopiston suojiin koottiin myös heti 1830-luvulta alkaen muotokuvien ja taideteosten kokoelma. Osa muotokuvista on käytetty tämän matrikelin kuvituksessa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (1831) ja Suomen taideyhdistys (1847), perustettiin yliopistomiesten harrastuksesta kieleen, kirjallisuuteen ja taiteeseen. Suomen Kansallismuseo ja Luonnontieteellinen keskusmuseo ovat saaneet alkunsa yliopiston piiristä, edellinen historian oppituolin historiallisetnografisena museona ja jälkimmäinen luonnontieteellisten oppiaineiden kokoelmina.

Professoriliitto on vuodesta 1984 valinnut Vuoden Professorin. Vuoden Professorin valinnalla Professoriliitto korostaa korkeimman opetuksen, monimuotoisen sivistyksen ja professorikunnan asemaa suomalaisen yhteiskunnan kulmakivinä. Titteli on arvostettu, ja sen haltija on paljon vartijana. Ensimmäinen palkittu oli psykologian professori Kirsti Lagerspetz Turusta, ja vuonna 2024 tittelin haltijaksi valittiin ravitsemusterapian professori Ursula Schwab Itä-Suomen yliopistosta. Valituista 40 professorista 12 on ollut naisia.

***

Tähän Professorimatrikkeliin on jälleen koottu henkilötietoja lähes 9200 professorista. Se on kaikkiaan Suomen kolmas Professorimatrikkeli. Painettu matrikkeli

on aikaisemmin julkaistu vuosina 2000 ja 2008. Professori Seikko Eskolan ja FT Veli-Matti Aution aikaisempiin matrikkeleihin kirjoittamat johdantoartikkelit ovat olleet suureksi avuksi tätä esipuhetta kirjoitettaessa, samoin professori Matti Klingen, Rainer Knapaksen ja Arto Nevalan teokset ja tutkimukset ja yliopistohistoriat. Professoriliiton selontekoja, palkka- ja tasa-arvoselvityksiä ja muita katsauksia on käytetty laajalti hyväksi, samoin Helsingin yliopistomuseon aineistoja ja kuvia sekä 375 humanistia -sivustoa ja Wikipedian henkilötietoja.

Tämä Professorimatrikkeli sisältää tietoja professorikunnasta Turun vanhan akatemian perustamisesta eli vuodesta 1640 lähtien. Mukana ovat Suomessa työskentelevät/työskennelleet full professorit yliopistoista ja tutkimuslaitoksista, professorin urapolulla olevat sekä ne akateemiset johtajat ja tutkimuslaitosten johtajat, joilla on professoritausta. Tietojensa antaminen matrikkeliin on ollut vapaaehtoista. Niiden osalta, jotka eivät vuoden 2024 päivituksen yhteydessä ilmaisseet suostumustaan tietojensa julkaisemiseen, olemme julkaisseet vain kutsumanimen, sukunimen, syntymävuoden ja viimeisimmän professuurin. Tämän kirjallisen matrikelin rinnakkaisjulkaisuna on ilmestynyt digitaalinen matrikkeli, johon pääsevät kirjautumaan matrikkeliin tietonsa antaneet.

Professorimatrikelin tekemiseen ovat osallistuneet lukuisat henkilöt. Erityisen kiitoksen ansaitsee Professoriliiton hallituksen asettama matrikkelityöryhmä, johon ovat kuuluneet Euroopan historian professori Laura Kolbe (pj), teollisuusfarmasian professori Anne Juppo (vpj), yrityksen johtamisen professori Johanna Kujala ja lääketieteellisen solu- ja kehitysbiologian professori Petri Lehenkari. Työryhmän sihteerinä on toiminut Professoriliiton järjestöpäällikkö Raija Pyykkö, jonka kokemus ja osaaminen on pitänyt hankkeen sekä aikataulussaan että juoksutuksen eri vaiheet kassassa. Korvaamattomana apuna on aineiston keruussa ja järjestämisessä ollut projektityöntekijä Merja Laakamo, kokenut matrikelintekijä. Professoriliiton viestintäpäällikkö Leena Kurkinen on tuonut kokouksiin asiantuntemuksensa työryhmän käyttöön. Teoksen graafisesta suunnittelusta on vastannut taiteen tohtori Markus Itkonen. Tässä yhteydessä lausun suuret kiitokset kaikille työhön osallistuneille ja tietojaan antaneille. Ilman teidän apuamme emme tänään pitäisi kädessämme tätä poikkeuksellisen kiinnostavaa ja tärkeää matrikkeliä.

Helsingissä 19 VI 2024

Laura Kolbe

Professoriliiton asettaman matrikkelityöryhmän puheenjohtaja

3 Kolme professoriominaisuutta, ”toimielias professori”, ”en God Academicus” ja ”en skarp tänkare” ovat professori Matti Klingen teoksessa *Professoreita – 35 professoria Kuninkaallisen Turun, sittemmin Suomen Keisarillisen Aleksanterin-, nyttemmin Helsingin yliopiston 35 vuosikymmeneltä* (1984).